

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ СУСПІЛЬНИХ НАУК
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

ПОПОВИЧ АНДРІЙ ВІТАЛІЙОВИЧ

**ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА НАЦІОНАЛЬНИХ
МЕНШИН У СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ**

052 – Політологія

Дипломна робота на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:
Кічера Надія Михайлівна
кандидат політичних наук, доцент

Ужгород – 2025

Зворотній бік титульного аркуша (нумерується як 1 сторінка)

Реєстрація _____

(номер)

« ____ » _____ 2025 р. _____

(підпис лаборанта кафедри) (ім'я, прізвище)

Дипломна робота допущена до захисту

В.о. завідувача кафедри політології і державного управління

_____ **Юрій ОСТАПЕЦЬ**

(підпис)

_____ **доктор політичних наук, професор**

(науковий ступінь, вчене звання)

« ____ » _____ 2025 р.

Рецензент _____

(підпис)

_____ (ім'я, прізвище)

_____ (науковий ступінь, вчене звання)

Faculty of the Social Sciences
Department of Political Science and Public Administration

Andrii Popovych

**FEATURES OF POLITICAL REPRESENTATION OF NATIONAL
MINORITIES IN THE SLOVAK REPUBLIC**

Graduate thesis of Master's degree

Supervisor: PhD, doc. Nadiia Kichera

ABSTRACT

The issue of political representation of national minorities in the Slovak Republic remains relevant due to the historical, constitutional, and sociopolitical specifics of the country, as well as the influence of European integration processes. In a multiethnic society, ensuring equal access to political participation for minority groups – particularly the Hungarian and Roma communities, which constitute the largest minority segments in Slovakia – plays a significant role in strengthening democratic governance, preventing marginalization, and maintaining social stability.

This master's thesis analyzes the institutional, legal, and practical aspects of the political representation of national minorities in Slovakia. The study outlines the theoretical foundations of political representation, the international and European standards in this field, and the specific features of Slovakia's national minority policy.

The aim of the master's thesis is to analyze the features of political representation of national minorities in the Slovak Republic and to identify key problems and factors influencing their effective participation in the political process.

In the context of this general aim the author solves the following *tasks*:

1) to reveal the theoretical aspects and concepts of political representation of national minorities;

2) to analyze the constitutional and legal mechanisms of minority political participation in Slovakia;

3) to determine the specific features and main problems of political representation of the Hungarian and Roma minorities;

4) to consider possible perspectives and recommendations for improving minority political representation in Slovakia.

The object of thesis is the political representation of national minorities in the Slovak Republic.

Subject matter of the study is the institutional and practical mechanisms of political representation of national minorities and their influence on modern political processes in Slovakia.

Structure of the thesis includes an introduction, four chapters, conclusions and bibliography (95 titles).

Key words: national minorities, political representation, Slovakia, Hungarian minority, Roma minority.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН.....	10
1.1. Поняття політичного представництва національних меншин	10
1.2. Основні теорії та моделі політичного представництва меншин.....	12
1.3. Міжнародні правові стандарти та підходи до представництва національних меншин	20
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ.....	28
2.1. Конституційно-правові гарантії національних меншин у Словаччині	28
2.2. Законодавче забезпечення політичного представництва меншин.....	34
2.3. Політичні партії та організації національних меншин	41
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У СЛОВАЧЧИНІ	50
3.1. Участь національних меншин у виборчому процесі	50
3.2. Представництво меншин у парламенті та місцевих органах влади	55
3.3. Вплив європейської інтеграції на політичне представництво національних меншин у Словаччині	61
РОЗДІЛ 4. ПЕРСПЕКТИВИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПОКРАЩЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН	68
4.1. Досвід інших європейських країн у сфері представництва меншин (Польща, Угорщина, Румунія).....	68
4.2. Пропозиції щодо вдосконалення законодавства та інституційних механізмів ...	74
4.3. Роль громадянського суспільства у забезпеченні політичних прав національних меншин	79
ВИСНОВОК	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	89

ВСТУП

Актуальність дослідження. Політичне представництво національних меншин у Словацькій Республіці є актуальним через необхідність забезпечення реальної участі етнічних спільнот у політичному житті держави та дотримання міжнародних стандартів захисту прав людини. Незважаючи на конституційні гарантії прав національних меншин, у Словаччині спостерігається розрив між нормативно-правовим забезпеченням і практичною реалізацією механізмів політичної участі. Особливо це проявляється у відсутності спеціальних виборчих преференцій чи квот для меншин, що нерідко призводить до їх недопредставленості у парламенті та органах місцевого самоврядування.

Проблема політичного представництва загострилася після парламентських виборів 2020 та 2023 років, коли найбільша національна меншина – угорська – вперше за період незалежності країни втратила парламентське представництво, а ромська громада, попри значну чисельність, тривалий час не має стабільних політичних представників. Це створює ризик маргіналізації меншин, посилення соціальної напруги та зниження ефективності державної політики щодо інтеграції різних етнічних груп. У контексті сучасних європейських демократичних принципів забезпечення політичної участі національних меншин є важливим чинником стабільності політичної системи Словаччини.

Дипломна робота присвячена аналізу особливостей політичного представництва національних меншин у Словацькій Республіці. Навколо проблеми представництва меншин тривалий час існували різні інтерпретації та дискусії, що пояснюється недостатньою доступністю інформації щодо реальних механізмів їх участі у політичному процесі та впливу на прийняття рішень.

Значне місце у формуванні сучасної моделі політичного представництва національних меншин відіграли історичний розвиток Словаччини, її конституційне становлення, міжнародні зобов'язання та виборча система. Конституція країни містить норми щодо прав національних меншин, однак відсутність комплексного закону про їх статус та спеціальних механізмів представництва призводить до

суперечностей між задекларованими правами та практикою їх реалізації. Європейська інтеграція сприяла формуванню відповідних стандартів, однак їх імплементація залишається неповною.

Виходячи з цього, існує необхідність осмислити особливості політичного представництва національних меншин у Словаччині, виявити чинники, що впливають на їх участь у політичному процесі, та визначити можливі шляхи вдосконалення існуючої моделі.

Мета дипломної роботи – аналіз особливостей політичного представництва національних меншин у Словацькій Республіці та визначення ключових проблем і чинників, що впливають на ефективність політичної участі меншин.

Визначена мета нашого дослідження конкретизується в ряді поставлених **завдань**:

- 1) розкрити теоретичні аспекти політичного представництва національних меншин;
- 2) проаналізувати конституційно-правові механізми політичного представництва національних меншин у Словаччині;
- 3) визначити особливості та проблеми представництва угорської та ромської меншин;
- 4) проаналізувати можливі напрямки вдосконалення механізмів політичного представництва національних меншин у Словаччині.

Об'єктом дослідження даної дипломної роботи є політичне представництво національних меншин у Словацькій Республіці.

Предметом дослідження є механізми політичного представництва національних меншин у Словаччині та його вплив на сучасні політичні процеси в країні.

Методологія дослідження. У дипломній роботі застосовується аналітичний підхід та загальнонаукові методи дослідження: аналізу, синтезу, індукції, дедукції – для вивчення особливостей політичного представництва національних меншин. Також, методологія дослідження особливостей політичного представництва

національних меншин Словаччини базується на комплексному підході, методах роботи з документами, що включає аналіз політичних документів, урядових програм та стратегій розвитку. Використовуються методи якісного та кількісного аналізу для оцінки впливу політичних рішень на особливості політичного представництва національних меншин.

Ступінь наукового вивчення проблеми у сфері політичного представництва національних меншин у Словаччині працювали такі вчені як З. Салай [31], В. Грала [33], які досліджували питання умов та механізмів політичного представництва національних меншин у Словаччині. Також проблеми політичного представництва національних меншин у Словаччині розглядав український дослідник М. Драпак [2]. На основі вивченого матеріалу у даній роботі проводиться дослідження умов та механізмів політичного представництва національних меншин у Словаччині. Основою даної роботи стали переважно нормативно-правові документи і офіційні джерела.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

У першому розділі «Теоретичні засади дослідження політичного представництва національних меншин» висвітлюються основні поняття, моделі та міжнародні стандарти політичного представництва.

У другому розділі «Політичне представництво національних меншин у словацькій республіці» висвітлюються конституційні гарантії, законодавча база та міжнародні зобов'язання Словаччини щодо прав національних меншин.

У третьому розділі «Практичні аспекти політичного представництва національних меншин у словаччині» висвітлюються практичні аспекти участі угорської та ромської меншин у політичному процесі та основні проблеми їх представництва.

У четвертому розділі «Перспективи та рекомендації щодо покращення політичного представництва національних меншин» висвітлюються європейські

моделі представництва та окреслюються можливі напрямки покращення словацької системи етнополітики.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

1.1. Поняття політичного представництва національних меншин

Політичне представництво національних меншин є ключовим елементом демократичної системи, що дозволяє врахувати інтереси всіх груп суспільства у процесі прийняття рішень. Міжнародні організації та науковці підкреслюють, що забезпечення участі меншин у публічній владі має вирішальне значення для стабільності та легітимності демократичного врядування. Зокрема, ще у Копенгагенському документі НБСЄ 1990 р. держави-учасниці визнали право осіб, які належать до національних меншин, на ефективну участь у громадських справах [18]. Відповідно, розбудова політичних інституцій повинна враховувати потреби меншин, забезпечувати їх представництво та недопущення дискримінації. У цьому розділі розглянуто базові поняття та виміри політичного представництва меншин, основні теорії і моделі репрезентації, а також міжнародні стандарти і підходи, що формують нормативні орієнтири у цій сфері. Метою є створити концептуальну основу для подальшого аналізу, показати різні моделі включення меншин у політику та окреслити критерії ефективності їх представництва.

Політичне представництво загалом означає процес делегування повноважень від громади (виборців) до обраних представників, які діють від її імені у системі влади. За класичним підходом Ганни Піткін, представництво має кілька форм: формалістичну (процедурну), дескриптивну (описову), субстантивну (сутнісну) та символічну [39, с. 13]. Формальне представництво стосується правового уповноваження та підзвітності представників; дескриптивне – відображення у владі соціально-демографічних характеристик групи (зокрема етнічного походження, мови, релігії); субстантивне – здатність представників реально відстоювати інтереси своєї спільноти у політиці; символічне – **символічну** значущість присутності

представників для самої спільноти (визнання, відчуття залученості) knukim.edu.ua. У контексті **національних меншин** поняття політичного представництва набуває додаткових вимірів. Йдеться не лише про участь меншин у виборних органах, але і про врахування їхніх особливих потреб, ідентичності, мовно-культурних прав, захист від дискримінації тощо. Іншими словами, представництво меншин охоплює як **дескриптивну присутність** (наявність представників меншини у парламентах, урядах, місцевих радах), так і **субстантивний вплив** – спроможність впливати на рішення, що стосуються громади.

Аналітики звертають увагу, що сама поява депутата чи посадовця меншини ще не гарантує захисту її інтересів. Важливо відрізнити **формальний факт представлення** (коли певна кількість осіб меншини обрана до органу влади) від фактичного **впливу** – тобто реальної участі у виробленні політики та розподілі ресурсів. Політичне представництво меншин має сенс лише тоді, коли обранці не лише поділяють спільну ідентичність зі своєю громадою, а й ефективно артикулюють та просувають її інтереси на державному рівні. Саме тому дослідники вводять поняття «ефективної участі» меншин – стану, коли голос меншини не губиться серед більшості, а впливає на рішення, що стосуються життя цієї спільноти [25].

Функції політичного представництва меншин. Політичне представництво національних меншин виконує низку важливих функцій у демократичній державі. По-перше, це **політична інклюзія** – забезпечення залучення меншин до процесу прийняття рішень і управління. Представники меншин у законодавчих та виконавчих структурах слугують «мостом» між своєю спільнотою і державою, даючи можливість меншині бути почутою на найвищому рівні. По-друге, представництво здійснює **захист прав та інтересів** меншин – обрані посадовці можуть ініціювати законодавчі зміни або політики, спрямовані на охорону мовних, освітніх, культурних прав меншини, протидію дискримінації, підтримку соціально-економічного розвитку громад меншин тощо. По-третє, наявність представників меншин підвищує **легітимацію держави** в очах цих спільнот: якщо меншина бачить

свої обличчя у владі, зростає довіра до інституцій, менше підстав вважати державну політику відчуженою. По-четверте, представники меншин виконують роль **посередників у врегулюванні конфліктів** – вони каналізують невдоволення та вимоги свого етносу у парламентські дебати, комітети, перемовини, що знижує ризик радикалізації чи насильства. Нарешті, існує **символічна функція**: присутність меншини в публічній сфері (через її лідерів, депутатів) є актом визнання багатонаціонального характеру держави, свідченням поваги до культурного розмаїття [39, с. 95].

Ефективність представництва меншин можна вимірювати як кількісно, так і якісно. Кількісний аспект – це частка осіб меншини серед депутатського корпусу чи посадовців (наскільки вона відповідає частці населення меншини), наявність меншин у керівництві комітетів, уряду тощо. Якісний аспект – це рівень впливу: наскільки активно меншина через своїх представників просуває законодавчі ініціативи, чи враховуються її потреби в державних програмах, чи мають представники меншин доступ до реальних важелів влади. Якщо депутати від меншини ізольовані або не беруть участі у ключових рішеннях, таке «представництво» буде радше номінальним. Отже, повноцінне політичне представництво нацменшин передбачає і **присутність**, і **дієвість** – тобто спроможність змінювати політичний курс на користь спільноти.

1.2. Основні теорії та моделі політичного представництва меншин

Теоретичні підходи до представництва національних меншин досить різноманітні. Їх можна звести до кількох моделей, що по-різному відповідають на питання: яким чином забезпечити участь меншин у владі – через загальні інститути чи окремі механізми? Нижче розглянуто основні моделі представництва, вироблені політологією та впроваджені у світовій практиці.

Інтегративна (мейнстрімна) модель. Інтегративна модель передбачає включення меншин до загальнонаціонального політичного процесу без створення

окремих інституцій для них. Логіка цього підходу полягає в тому, що всі громадяни, незалежно від етнічного походження, є частиною єдиного політичного народу, тому меншини повинні брати участь у політиці на рівних засадах з більшістю. З практичної точки зору інтегративна стратегія заохочує представників меншин вступати до загальнонаціональних (мейнстрімних) партій, балотуватися від них на виборах, робити політичну кар'єру у загальних структурах. Вважається, що такий підхід сприяє національній єдності і міжетнічній співпраці, запобігає сегрегації політичного простору за етнічною ознакою.

Переваги. Інтегративна модель мінімізує ризики політичної ізоляції меншин. Коли меншини є частиною широких партій, їхні представники вчаться співпрацювати з іншими групами, шукають загальносуспільні компроміси. Це зменшує поляризацію та етнічні протистояння. Крім того, інтеграція запобігає створенню паралельних «етнічних» політик – всі питання обговорюються у спільному парламенті, що зміцнює цілісність держави. Така модель успішно працює в країнах, де меншин відносно небагато або вони розпорочені, тож їхні інтереси можуть бути артикульовані всередині існуючих партійних платформ.

Недоліки. Головний ризик – маргіналізація специфічних потреб меншин. У великих партіях, орієнтованих на більшість виборців, питання, важливі для малої меншини, часто відходять на другий план. Представник меншини може опинитися у ситуації, коли партійна дисципліна чи програма змушують його поступитися інтересами своєї громади на користь ширших цілей. Також інтеграція не гарантує пропорційної присутності: меншини можуть опинитися недопредставленими, якщо партії не висувають достатньо кандидатів від цих груп. У країнах із історією утисків меншини іноді не довіряють «загальним» партіям, тому інтеграція буває ускладнена.

Варто зауважити, що деякі держави навіть юридично обмежують утворення партій на етнічній чи регіональній основі, мотивуючи це потребою запобігти сепаратизму чи дестабілізації [38]. Така заборона змушує меншини іти в політику через загальні партії. Проте в цілому інтегративна модель спирається більше на політичну культуру та практику, ніж на юридичні приписи: успіх її залежить від

готовності правлячих партій включати меншинні питання до свого порядку денного і просувати лідерів меншин на відповідальні посади.

Сегментована (етнопартійна) модель. Сегментована модель (модель етнопартій) – це підхід, за якого меншини створюють власні політичні партії чи організації, аби самостійно представляти свої інтереси. У цьому випадку етнічна або національно-культурна спільнота виступає як окремий політичний сегмент зі своїми лідерами, програмами і виборцями. Етнопартії висувують кандидатів від відповідної меншини на виборах різних рівнів – від місцевих рад до парламенту – і прагнуть напяму провести своїх представників до органів влади. Така модель характерна для країн, де меншини достатньо чисельні і компактні, щоб сформувати власну електоральну базу (наприклад, угорські партії у Румунії та Словаччині, турецькі партії на Кіпрі в минулому, партії національних меншин у країнах Балкан).

Переваги. Етнопартії дозволяють чітко артикулювати та просувати інтереси меншин, не розчиняючи їх у загальнонаціональному порядку денному. Виборці меншини мають змогу обрати «своїх» представників, які зосередяться винятково на питаннях спільноти – мовна політика, освіта рідною мовою, культурна автономія, місцеве самоврядування тощо. Це підвищує рівень політичної мобілізації меншини, адже виборці відчують прямий зв'язок з партією, що виражає їхню ідентичність. Крім того, наявність самостійних меншинних партій робить меншість більш помітною на політичній арені, що може примусити загальнонаціональні партії йти на коаліції чи компроміси з нею.

Недоліки. Сегментація політики за етнічною ознакою несе ризики ізоляції та фрагментації. Якщо партія меншини не входить до правлячої коаліції, її вплив обмежується позицією опозиції, і меншина фактично відсторонена від ухвалення рішень. У системах із високим виборчим бар'єром малі етнопартії можуть взагалі не подолати поріг і залишитися без представництва – тоді як при інтегративному підході деякі представники меншин могли б пройти за списками великих партій. Є і небезпека радикалізації: окрема партія меншини може зайняти жорстку позицію конфронтації з більшістю, що ускладнить міжетнічний діалог. Також більшість

населення може сприймати етнопартії з підозрою, вважаючи їх «партикулярними» та незацікавленими в загальному блазі держави.

Сегментована модель часто залежить від виборчої системи. Пропорційна система з багатомандатними округами зазвичай відкриває можливості для етнопартій, тоді як мажоритарна система ускладнює їх успіх (якщо меншина не концентрується в окремих округах). У деяких державах діють спеціальні виборчі послаблення для меншинних організацій (напрямі мандати, звільнення від загального порогу тощо), про що йтиметься далі.

Консоціативний (погоджувальний) підхід. Консоціативна модель спирається на теорію консоціаціоналізму Аренда Лейпхарт та інших дослідників, яка пропонує інституційне врегулювання глибоко поділених суспільств через розподіл влади між основними сегментами. У випадку національних меншин це означає, що представникам всіх головних етнічних груп гарантовано участь у керівництві державою. Консоціативна демократія передбачає **великий коаліційний уряд** (за участі лідерів меншин), **пропорційне представництво** при призначеннях (в парламенті, на державних посадах – пропорційно чисельності групи), **право вето** для захисту життєво важливих інтересів меншин та певну **автономію сегментів** у питаннях, що їх стосуються [29, с. 25].

Іншими словами, консоціативний підхід інституційно закріплює принцип: «ні одна важлива група не повинна бути виключена з влади». Це може реалізовуватися через квоти в парламенті і уряді, чергування посад (наприклад, ротація президента між представниками різних етносів), створення двопалатного парламенту з палатою національних громад, установлення вимоги кваліфікованої більшості для законів, що зачіпають права меншин тощо. Історичними прикладами є Ліван (де ключові посади розподілені між християнами і мусульманами), Бельгія (федеральна держава з розподілом між фламандцями і франкомовними), Боснія і Герцеговина (де три «конституційні народи» – босняки, серби, хорвати – мають рівноправний статус у владних інституціях).

Переваги. Консоціативна модель має на меті знизити міжетнічну напругу шляхом включення всіх груп до процесу ухвалення рішень. Меншини почуваються захищеними, коли знають, що їх представники сидять за столом переговорів і можуть заблокувати рішення, які їм шкодять. Це формує культуру елітного компромісу та співпраці. Умовою успіху є лояльність лідерів меншин до держави – модель спонукає їх брати відповідальність за спільне правління, а не вимагати автономії чи відокремлення. Загалом консоціативні угоди часто відіграють роль мирних домовленостей після конфліктів, забезпечуючи перехід до стабільності й демократії. Вони гарантують *survival* демократії у розмаїтому суспільстві через баланс інтересів.

Недоліки. Критики зазначають, що надмірна інституціоналізація етнічних відмінностей може закріпити поділи та гальмувати формування спільної громадянської ідентичності. Консоціація часто веде до складних бюрократичних структур, **вето** може паралізувати реформи. Малочисельні групи, які не увійшли в число «основних сегментів», можуть залишитися поза системою (так звані «інші» в Боснії і Герцеговині, яких конституційно дискриміновано). Також є ризик, що еліти великих груп домовляються між собою, не враховуючи думку рядових громадян («елітний картель»). За несприятливих умов консоціативне правління може перерости у постійну боротьбу груп за ресурси, де кожен захищає лише «своє».

Таким чином, консоціативний підхід виправданий особливо для суспільств з різкими етнорелігійними протиріччями або після конфліктів, коли без спеціальних гарантій мир і співпраця неможливі. Він забезпечує *мінімально необхідний рівень участі* меншин у владі і запобігає їх дискримінації на вищих щаблях, але не вирішує всіх питань рівності. В довгостроковій перспективі деякі країни переходять від консоціації до більш інтегрованих моделей, якщо міжгрупова довіра зростає.

Модель квот і зарезервованих місць. Модель квот/зарезервованих мандатів передбачає інструменти, що гарантують мінімальне представництво меншин у виборних органах незалежно від результатів загального волевиявлення. Це може відбуватися різними способами. Один з підходів – запровадження квот у виборчому

законі: наприклад, певний відсоток місць у парламенті відведений для національних меншин. Інший механізм – звільнення партій, що представляють меншини, від загальнонаціонального виборчого бар'єру (щоб навіть при невеликій підтримці вони здобули хоча б кілька мандатів). Ще один варіант – створення окремих виборчих округів для великих меншин (територіально або загальнодержавних «меншинних» округів). Так чи інакше, суть моделі в тому, щоб **гарантувати присутність** меншини в законодавчих органах, навіть якщо в чисто конкурентній боротьбі вона може програти більшим групам.

Приклади реалізації. У ряді країн Європи та світу існують зарезервовані місця для меншин. Зокрема, Хорватія конституційно закріпила 8 місць у парламенті для національних меншин (з них 3 для сербської меншини, 1 для італійської, решта – для інших, менших за чисельністю груп). Словенія гарантує по одному депутатському мандату для угорської та італійської громад. Румунія надає по одному місцю у Палаті депутатів кожній офіційно визнаній меншині, яка не здолала виборчий поріг – фактично 18 меншинних організацій мають по одному депутату. У країнах Азії, Африки також є практика квот для етнорелігійних груп (наприклад, у Лівані, Пакистані). Окрім парламентів, квоти можуть застосовуватися і в інших органах – дорадчих радах, державних комісіях, навіть у виконавчій владі (наприклад, певна частка посад у держапараті зарезервована за меншинами).

Переваги. Модель квот дозволяє забезпечити *мінімальне представництво* навіть найменших меншин. Вона гарантує, що голос меншини прозвучить у парламентських дебатах, а її інтереси будуть формально представлені при ухваленні законів. Це особливо важливо для спільнот, розпорошених по країні або таких, що традиційно не мають політичного впливу. Квоти можна розглядати як компенсаторний механізм – позитивну дію, яка виправляє структурні перешкоди (наприклад, якщо система виборів і партійна конкуренція не дають меншині шансів пройти, квота це виправляє). Зарезервовані місця підвищують різноманітність парламенту, що може сприяти ширшій дискусії і врахуванню різних точок зору при формуванні політик.

Недоліки. Критики квот зазначають, що таке представництво може бути більш **символічним**, ніж реальним. Один чи кілька депутатів від меншини, гарантовано потрапивши в парламент, не обов'язково матимуть вагу для просування законопроектів – особливо якщо вони позафракційні або їхня фракція мала. Є ризик, що влада «для галочки» виконає вимогу залучити меншину, але не прислухатиметься до неї надалі. Інше питання – критерії відбору: хто визначає, хто саме стане тим зарезервованим представником? Якщо процедура нечітка, можлива поява так званих «*псевдопредставників*», які формально належать до меншини, але не користуються підтримкою її спільноти або залежні від влади. Також квоти можуть викликати невдоволення серед більшості населення, яке сприймає їх як особливий привілей для певних груп (це залежить від політичної культури і міжетнічних відносин у країні).

Отже, квотна модель дієва як швидкий засіб інтеграції меншин до складу органів влади, проте вона має супроводжуватися іншими заходами (реальною участю у прийнятті рішень, рівними можливостями в політичній конкуренції), інакше залишиться суто формальною.

Модель автономії та територіального самоврядування. Модель автономії передбачає надання меншині певного рівня самоврядування, особливо якщо вона компактно проживає на окремій території. Ідея полягає в тому, що найкраще свої інтереси меншина зможе представляти і захищати там, де вона складає більшість або значну частину населення – тобто через власні автономні органи влади на місцевому чи регіональному рівні. Такий підхід часто реалізується у формі національно-територіальної автономії (наприклад, автономна область, республіка, округ) або спеціального статусу для регіону проживання меншини. Автономні органи (ради, уряди) отримують повноваження у сферах, важливих для збереження ідентичності – освіті, культурі, місцевому розвитку, використанні мови – і тим самим слугують механізмом політичного представництва всієї спільноти.

Важливо розрізняти *індивідуальне* представництво (коли окремі представники меншини входять до загальнонаціональних органів) та *колективне* представництво

через автономію. У другому випадку меншина виступає як колективний суб'єкт: наприклад, обрана рада автономії представляє інтереси всієї меншини перед центральним урядом. Така автономія може бути закріплена конституційно (як, скажімо, Гагаузька автономія в Молдові або Оландські острови у Фінляндії для шведськомовної меншини). В деяких державах використовуються і культурні автономії – без територіального виміру, коли існують загальнонаціональні представницькі органи меншин (ради чи конгреси меншин), що займаються питаннями культури, освіти, ЗМІ тієї чи іншої етнічної групи. Наприклад, в Естонії національні меншини (зокрема німці та євреї) можуть створювати культурні ради, які представляють спільноту та займаються питаннями мови, освіти й збереження культурної спадщини без прив'язки до певної території.

Переваги. Автономія надає меншині реальні важелі впливу на власну долю. Маючи свою територіальну одиницю, меншина може самостійно вирішувати багато питань внутрішнього життя, приймати рішення з урахуванням місцевої специфіки. Це знижує невдоволення центром, бо люди бачать, що можуть управляти справами своєї громади. Автономія є своєрідною страховкою від асиміляції: меншість має простір, де її мова і культура домінують, офіційно визнані і розвиваються. У політичному сенсі автономні утворення часто мають своїх представників у центральному парламенті або особливі відносини з урядом, що інституціалізує постійний діалог меншини з державою. Як зазначав А. Лійпгарт, територіальна автономія – це «правління меншини собою у всіх питаннях, що становлять виключний інтерес цієї меншини», тобто можливість самим ухвалювати рішення з питань своєї мови, культури, освіти тощо [16].

Недоліки. Головний виклик – небезпека сепаратизму або відчуження автономного регіону від решти країни. Якщо автономія дуже широка, центральна влада може втратити контроль над територією, а меншість – спокусу прагнути незалежності. Інша проблема – **меншини всередині автономії**: на території автономного утворення можуть проживати інші етнічні групи, які тоді самі стають меншиною і можуть зазнавати утисків з боку титульної групи автономії. Це ставить

завдання забезпечення прав уже для *внутрішніх меншин*. Також автономія не вирішує питання участі меншини на загальнодержавному рівні: хоча меншість керує «вдома», у центральному парламенті її вплив може залишатися незначним (за винятком випадків федерацій, де автономні одиниці представлені у верхній палаті парламенту). Застереження викликає застосовність автономії для розпорощених меншин – якщо група не зосереджена компактно, виділити територію проблематично.

Отже, модель автономії є ефективною для відносно великих меншин із концентрованим проживанням та історичною прив'язкою до певного регіону. Вона гарантує цим спільнотам збереження самобутності і певний контроль над власними справами. Однак впровадження автономії потребує зрілості держави та суспільного консенсусу, щоб балансувати самоврядування меншин з територіальною цілісністю і правами інших груп.

1.3. Міжнародні правові стандарти та підходи до представництва національних меншин

Питання політичного представництва меншин відображено у низці міжнародних документів та практик, які встановлюють стандарти поведінки з меншинами для держав [14]. Хоча міжнародні норми часто мають рекомендаційний характер, вони виконують роль орієнтирів, а також створюють певний тиск на країни щодо дотримання прав меншин. Сучасна парадигма прав людини виходить з того, що повноцінна демократія неможлива без участі меншин у публічному житті [25]. Розглянемо основні міжнародно-правові акти та підходи, що стосуються представництва меншин.

Документи ООН щодо прав меншин. На глобальному рівні базові принципи участі меншин закріплені у Декларації ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (1992). Хоча декларація є рекомендаційною, вона відображає консенсус світової спільноти щодо мінімальних

стандартів. **Стаття 2(2)** Декларації проголошує: «*Особи, що належать до меншин, мають право брати ефективну участь у культурному, релігійному, соціальному, економічному житті та публічних справах*» [1]. Під «публічними справами» мається на увазі, зокрема, участь у управлінні державою – як шляхом представництва у виборних органах, так і через інші форми (громадські ради, консультації, служба в адміністрації). Отже, ООН фактично визнає, що політична участь – невід’ємна умова реалізації інших прав меншин.

Крім декларації, важливе значення має практика Комітету ООН з прав людини щодо статті 27 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП). Хоча ст. 27 говорить лише про право меншин на свою культуру, мову і релігію, Загальний коментар №23 (1994) до цієї статті уточнює, що держави повинні *не тільки утримуватися від порушення прав меншин, але й вживати позитивних заходів* для їх захисту [6]. Зокрема, Комітет відзначив, що позитивні заходи можуть включати надання меншин можливості впливати на прийняття рішень, які їх стосуються (напрямую чи через представників). Таким чином, у тлумаченні ООН ефективне представництво меншин впливає із загального принципу рівноправності та недискримінації.

У рамках ООН діє Форум з питань меншин, де обговорюються кращі практики участі меншин у житті держав. Спеціальний доповідач ООН з питань меншин у своїх звітах також акцентує увагу на політичній маргіналізації меншин як чиннику конфліктів та порушень прав людини. Рекомендації ООН зводяться до того, що країни повинні *залучати меншини до управління* – від центрального рівня (через парламентське представництво, консультації при уряді) до місцевого (через органи місцевого самоврядування, де меншини проживають компактно). Особливо підкреслюється участь меншинних жінок і молоді, а також необхідність збирати розподілені за етнічною ознакою дані про залученість у державну службу, аби виявляти прогалини.

Отже, документи та практика ООН формують універсальний стандарт, згідно з яким ефективна політична участь меншин є необхідною умовою реалізації їхніх

культурних і соціальних прав. Хоча норми ООН носять рекомендаційний характер, вони закладають принцип позитивних зобов'язань держави. Для Словаччини ці стандарти слугують міжнародною рамкою, в межах якої оцінюється її політика щодо національних меншин.

Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин (1995).

Це перший у Європі юридично зобов'язувальний багатосторонній документ з питань меншин, який заклав основи підходу, орієнтованого на збереження самобутності меншин і їх інтеграцію на засадах рівності. Рамкова конвенція (РКЗНМ) не містить жорстких кількісних вимог щодо представництва, але її положення стверджують принципи, важливі для участі меншин. Зокрема, **стаття 15** Конвенції зобов'язує держави-учасниці *«створювати умови, необхідні для ефективної участі осіб, які належать до національних меншин, у культурному, соціальному та економічному житті та в громадських справах, особливо тих, які їх стосуються»* [7]. Це пряме формулювання встановлює обов'язок держав забезпечити меншинам можливість впливати на рішення, що зачіпають їхню спільноту.

До механізмів імплементації Рамкової конвенції належать періодичні звіти держав і висновки Консультативного комітету – органу, що відстежує виконання. У своїх рекомендаціях Комітет Ради Європи неодноразово наголошував на необхідності залучення меншин до процесів прийняття рішень на всіх рівнях – від парламенту до місцевих органів. Державам радять створювати *консультативні ради меншин*, запроваджувати практику консультацій з лідерами меншин перед ухваленням законів, що їх стосуються, а також заохочувати представництво меншин у державній службі. Важливо, що сам текст Конвенції (ст. 15) не диктує конкретних моделей – він залишає країнам свободу обирати способи (політичні, виборчі, адміністративні) для досягнення мети ефективної участі. Таким чином, європейський стандарт полягає не в уніфікованих квотах, а в загальному принципі: **меншини мають право впливати на свої справи, і держава має активно цьому сприяти.**

Підходи ОБСЄ та Верховного комісара у справах національних меншин.

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) приділяє значну увагу питанню участі меншин, розглядаючи його крізь призму запобігання конфліктам і забезпечення стабільності. У вже згаданому Копенгагенському документі ОБСЄ (1990) вперше на міждержавному рівні було зафіксовано право меншин на ефективну участь у справах свого суспільства [18]. Цей політичний зобов'язуючий характер (хоч і не юридично обов'язковий) став поштовхом для подальших кроків. У 1992 р. було засновано посаду Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин (ВКНМ) – фактично «міноритарного омбудсмена» міжнародного рівня, мандат якого включає раннє попередження міжетнічних конфліктів [63]. Одним з напрямів роботи ВКНМ є рекомендації щодо політичної участі меншин.

У 1999 році Офіс ВКНМ підготував **Лундські рекомендації щодо ефективної участі національних меншин у громадсько-політичному житті**. Цей документ узагальнив найкращі практики залучення меншин і запропонував керівні принципи для держав [5]. Зокрема, Лундські рекомендації радять країнам: забезпечувати представництво меншин у парламенті через пропорційну виборчу систему або інші механізми; розглядати можливість *відведення квот чи спеціальних місць* для меншин у випадку їх відсутності у представницьких органах; створювати *консультативні органи* при уряді, до складу яких входять представники меншин, для врахування їхньої думки під час розробки політики; підтримувати освіту, ЗМІ та громадські організації меншин як інструменти розвитку лідерства і залучення спільнот до суспільного життя [5]. Хоча рекомендації ОБСЄ не є обов'язковими, багато держав Центрально-Східної Європи взяли їх до уваги при реформуванні національного законодавства про вибори та місцеве самоврядування.

Важливо, що підходи ОБСЄ наголошують баланс між інтеграцією і самоврядуванням. З одного боку, меншин не слід ізолювати – бажано, щоб вони були представлені у загальних партіях, урядах, адміністраціях. З іншого – коли звичайні механізми не дають результату, держава повинна вдаватися до *«спеціальних заходів»* (special measures) для забезпечення участі меншин. ОБСЄ

підкреслює: такий позитивний підхід не вважається дискримінацією, навпаки – він спрямований на досягнення реальної рівності. Таким чином, у просторі ОБСЄ сформувався консенсус, що відображений у численних оцінках виборів та законотворчих ініціативах: **ефективна участь меншин – необхідна умова стабільності, безпеки і розвитку.**

Європейський Союз. Європейський Союз не має окремого обов'язкового інструменту щодо національних меншин, оскільки питання меншин належить головно до компетенції держав-членів. Проте вплив ЄС на практики держав у цій сфері є значним через політичні критерії вступу та загальну правозахисну політику. Так, *Копенгагенські критерії* членства в ЄС (ухвалені у 1993 р.) вимагають від країни-кандидата наявності стабільних інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, права людини та **дотримання і захист прав меншин** [8]. Вперше питання меншин було включено до умов вступу саме з ініціативи Євросоюзу, що спонукало країни Центрально-Східної Європи у 1990-х ухвалювати закони про меншини, запроваджувати механізми представництва (напр., консультативні ради меншин при урядах, посади урядових уповноважених з питань меншин, покращувати виборче законодавство для меншинних партій).

У самому праві ЄС пряма згадка меншин відсутня, але *Хартія основних прав ЄС* (2000) забороняє дискримінацію за ознакою належності до національної меншини. Після вступу до ЄС країни продовжують звітувати з питань меншин у рамках моніторингових механізмів Ради Європи та ОБСЄ, а Єврокомісія опосередковано підтримує ініціативи з інтеграції меншин (наприклад, програми розвитку регіонів, де проживають меншість; мовні проєкти; обмін досвідом між органами влади різних країн). Європейський парламент ухвалював резолюції, що закликають до кращого представництва нацменшин (зокрема, резолюція 2018 р. щодо міноритарних мов та культури наголошувала і на аспекті участі меншин у прийнятті рішень).

Особливим випадком є держави-члени, де існують внутрішні механізми захисту меншин: для прикладу, в парламенті *Словенії* діє правило, за яким закони,

що стосуються італійської чи угорської громад, не можуть прийматися без згоди представників цих громад (вони мають право вето на питання своєї спільноти) [38]. Такі моделі підтримуються як відповідні принципам ЄС, хоча й не запроваджені повсюдно. Загалом, підходи ЄС можна охарактеризувати як **інтеграційно-охоронні**: з одного боку, підкреслюється рівність і залучення меншин до загального політичного процесу, з іншого – визнається потреба у спеціальних заходах (охорона мов, культур, фінансова підтримка громад) для забезпечення цієї рівності на практиці.

Отже, підхід ЄС до меншин має опосередкований, але значний вплив, особливо на країни-члени Центральної Європи. Він поєднує вимоги недискримінації з політикою підтримки інтеграції. У випадку Словаччини ці механізми сприяли формуванню сучасної законодавчої бази у сфері прав меншин.

Критерії ефективного представництва меншин за міжнародними стандартами. Аналіз міжнародних документів та практики дозволяє виділити низку критеріїв, за якими можна оцінити, наскільки ефективно забезпечено політичне представництво національних меншин у тій чи іншій державі. Основні з них такі:

- **Присутність.** Наявність представників меншин у виборних органах влади (парламенті, місцевих радах), на високих посадах виконавчої влади, у судовій системі. Проста кількісна присутність є початковою умовою: якщо жоден представник спільноти не бере участі у роботі органів влади, про вплив говорити не доводиться. Міжнародні норми не вимагають суворої пропорційності, але звертають увагу на випадки явного виключення меншин з політичного процесу.

- **Вплив.** Реальна участь меншин у прийнятті рішень. Чи займають представники меншин відповідальні пости (голови комітетів, члени уряду)? Чи враховується їхня позиція під час голосувань з питань, що стосуються меншин? Наявність права вето або консенсусних процедур з «меншинних» питань підсилює вплив. Вплив проявляється і через здатність меншинних депутатів формувати коаліції, домагатися включення своїх пропозицій до законів, контролювати виконання прийнятих рішень.

- **Інституційні гарантії.** Існування правових та інституційних механізмів, що забезпечують представництво. Сюди належать квоти і зарезервовані місця у парламентах; знижений виборчий поріг для партій меншин; створення консультативних органів (рад меншин при державних структурах); наявність посад уповноважених чи радників з питань меншин; правила про обов'язкові консультації або згоду меншин щодо актів, які їх стосуються. Такі механізми свідчать про структурний підхід держави до залучення меншин.

- **Інклюзивність процесів.** Відкритість політичної системи для участі меншин. Чи мають представники меншин реальний доступ до виборів (відсутність дискримінаційних бар'єрів, можливість вести агітацію рідною мовою, забезпечення виборчих бюлетенів мовами меншин за потреби)? Чи немає формальних перешкод для утворення партій національних меншин? Також інклюзивність означає врахування різноманітності всередині самих меншин – забезпечення участі жінок, молоді, різних регіональних громад меншини.

- **Прозорість і підзвітність.** Налагодженість зв'язку між представниками меншин і їхніми громадами. Чи мають виборці з числа меншин можливість регулярно спілкуватися зі «своїми» депутатами, чи ті звітують перед громадою? Існування незалежних меншинних ЗМІ, громадських організацій, які контролюють діяльність представників, підвищує якість представництва. Адже мета – не просто привести людину від меншини у парламент, а щоб вона реально виражала волю своєї спільноти, а не асимілювалася в політичному істеблішменті.

Висновки до розділу 1. Політичне представництво національних меншин – багатовимірне явище, що включає формальні і неформальні аспекти участі меншин у владі. Для його розуміння важливо врахувати різні концептуальні підходи (дескриптивне vs. субстантивне представництво, індивідуальна інтеграція vs. колективні права) та моделі (інтегративна, етнопартійна, консоціативна, квотна, автономна). Кожна з моделей має свої переваги і виклики; вибір оптимального підходу залежить від конкретного контексту країни – чисельності та розселення меншин, історичного досвіду міжетнічних відносин, політичної культури.

Міжнародні стандарти (Рада Європи, ОБСЄ, ООН) встановлюють рамки, в яких держави мають діяти щодо меншин. Вони наголошують на необхідності *ефективної участі* меншин у публічних справах, гарантуванні основних прав на ідентичність, мову, культуру, а також на недопущенні дискримінації при доступі до державної служби чи виборних посад. Хоча міжнародне право не диктує єдиних моделей представництва, воно дає орієнтири: держава повинна створити умови, за яких меншини можуть почуватися рівноправними учасниками політичного життя. Критерії, вироблені міжнародною практикою, дозволяють оцінити ефективність представництва меншин не тільки за кількістю депутатів, але й за глибинними показниками – рівнем впливу на рішення, наявністю інституційних механізмів захисту, інклюзивністю і прозорістю політичного процесу. У подальших розділах ці теоретичні положення будуть використані для аналізу конкретної країни (Словаччини), аби виявити, наскільки її практика відповідає описаним моделям і стандартам та що можна вдосконалити для повнішого залучення національних меншин до управління державними справами.

РОЗДІЛ 2.

ПОЛІТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

2.1. Конституційно-правові гарантії національних меншин у Словаччині

Словацька Республіка, проголосивши незалежність у 1992 році, заклала у своєму основному законі – **Конституції СР** – комплекс гарантій прав національних меншин. Вже у *Прембулі* Конституції зафіксовано, що основний закон приймається *«разом із членами національних меншин та етнічних груп, які живуть на території Словацької Республіки»*, підкреслюючи таким чином спільнотну основу державності та повагу до мультиетнічного складу населення [3]. Базовий принцип рівності закріплено в ст.12 Конституції: *«основні права у Словацькій Республіці гарантовано кожному незалежно від статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, національності чи етнічного походження, майнового стану, роду чи іншого становища. Ніхто не може бути дискримінований або привілейований з цих причин»* [3]. Це положення встановлює загальний конституційний ґрунт для захисту прав меншин, забороняючи будь-яку дискримінацію за етнічною чи мовною ознакою. Крім того, Конституція гарантує кожному громадянину право *самостійно визначати свою національну належність* – тобто вільно вирішувати, до якої національної меншини чи спільноти він/вона належить, *без будь-якого примусу чи заперечення з боку держави щодо «первісного» походження* [3].

Спеціальний розділ Конституції СР присвячено правам національних меншин та етнічних груп. Так, **Секція 4 Розділу II «Основні права і свободи»** містить дві статті – 33 та 34 – які безпосередньо закріплюють *права осіб, що належать до національних меншин або етнічних груп*. Стаття 33 встановлює: *«Членство у будь-якій національній меншині чи етнічній групі не може бути використане на шкоду будь-якій особі»* – тобто належність до меншини не повинна ставати підставою для

будь-яких негативних наслідків чи обмежень прав людини [3]. Ця норма відображає загальне правило недопустимості дискримінації та фактично кореспондує з принципом, закріпленим у ст.12.

Найбільш об'ємною є **стаття 34 Конституції СР**, що має три частини і визначає основні спеціальні права національних меншин. У ч.1 ст.34 гарантується *«право осіб, які належать до національних меншин або етнічних груп, на всебічний розвиток»*. Зокрема, прямо зазначено права меншин на: (а) *розвиток власної культури у спільноті з іншими членами своєї меншини*, (б) *розповсюдження і отримання інформації рідною мовою*, (с) *об'єднання в національно-мовні асоціації*, (d) *створення та утримання освітніх і культурних установ для задоволення своїх потреб* [3]. Таким чином, Конституція надає меншинам широкий простір для збереження та розвитку їхньої самобутності – від мовних прав у інформаційній сфері до інституційного забезпечення освіти та культури. Водночас у заключному реченні ч.1 ст.34 вказано, що *«деталі здійснення цих прав будуть визначені окремим законом»* [3]. Цим Конституція фактично зобов'язує законодавця ухвалити спеціальний закон, що конкретизуватиме права меншин. Слід зауважити, що дія ст.34 поширюється лише на *громадян Словаччини*, які належать до меншин: у тексті вживається поняття *«громадяни, які належать до національних меншин або етнічних груп»* [3]. Таким чином, конституційні права меншин у СР формально не охоплюють негромадян (наприклад, іммігрантів), а лише осіб зі словацьким громадянством. Це узгоджується з практикою багатьох держав, де специфічні меншинові права гарантуються саме громадянам (таким чином уникнувши потенційних претензій осіб, що не мають стійкого правового зв'язку з державою).

У **ч.2 ст.34** перераховано додаткові гарантії в мовно-освітній та політичній сферах. Після підтвердження права володіти державною мовою для всіх, стаття встановлює, що *«за умов, визначених законом, громадянам, які належать до національних меншин або етнічних груп, гарантується: (а) право на освіту рідною мовою, (б) право користуватися своєю мовою в офіційних стосунках, (с) право брати участь у вирішенні питань, що стосуються національних меншин та*

етнічних груп» [3]. Отже, Конституція прямо закріплює три ключові елементи: право навчатися рідною (несловацькою) мовою; право використовувати меншинову мову в державних установах та органах місцевого самоврядування; право участі у прийнятті рішень з питань, які зачіпають спільноти меншин. Останнє фактично є гарантією *політичної участі* та представництва меншин – конституційним визнанням необхідності залучення їх до державних справ, що їх стосуються. Принцип участі відповідає сучасним міжнародним стандартам забезпечення ефективного включення меншин у публічне життя, зокрема вимогам Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин 1995 р., яку Словаччина ратифікувала [7]. Варто підкреслити, що конкретні механізми реалізації цих прав (мовних і участі) так само, згідно з Конституцією, мали бути визначені окремим законом. У *ч.3 ст.34* встановлено важливе застереження безпеки держави: здійснення прав меншин не повинно *«призвести до загрози суверенітету чи територіальної цілісності Словацької Республіки, а також до дискримінації інших мешканців»* [3]. Ця норма, очевидно, спрямована запобігти сепаратистським чи радикальним проявам під прикриттям меншинних прав, а також убезпечити суспільство від потенційних конфліктів – тобто права меншин не можуть реалізовуватися у спосіб, що обмежує права більшості чи інших груп населення. Включення такої формули є типовим для постсоціалістичних конституцій Центральної Європи, відображаючи історичні побоювання щодо можливого відокремлення угорськомовних регіонів чи інших етнополітичних викликів суверенітету.

Зазначені статті 33–34 були інтегральною частиною Конституції, ухваленої 1 вересня 1992 року, а не пізнішими поправками [3]. Таким чином, з моменту заснування незалежної Словаччини її основний закон містив розгорнуті положення про права меншин. У порівнянні із конституціями сусідніх держав Вишеградської групи, словацький Основний Закон одразу включив спеціальний розділ про меншини, що відображало прагнення нової держави продемонструвати відданість принципам плюралізму та захисту нацменшин. Для прикладу, в сучасній Польщі

особливий закон про меншини ухвалено лише у 2005 р., у Чехії – ще у 2001 р., а в Угорщині детальний закон про права національностей діє з 2011 р.; Словаччина ж обрала інший шлях – закріпила головні гарантії на рівні Конституції, але, як побачимо далі, довгий час зволікала з їх конкретизацією спеціальним законом.

Окрім розділу про меншини, **Конституція СР** містить і інші статті, важливі для конституційно-правового статусу мовно-національних спільнот. Так, ст.6 визначає *словацьку мову як державну* на всій території республіки [3]. Закріплення словацької як єдиної офіційної мови було природним рішенням для нової держави, однак законодавець одразу передбачив баланс: у п.2 ст.6 записано, що *«використання в офіційному спілкуванні мов, відмінних від державної, регулюється окремим законом»* [3]. Ця норма відкрила можливість для впровадження законодавства, яке дозволяє вживання мов меншин у державних і публічних інституціях на певних умовах. Фактично, п.2 ст.6 – це конституційний «місток» до Закону про мовне використання меншин. Дійсно, у 1999 році було ухвалено спеціальний *Закон №184/1999 Z.z. «Про використання мов національних меншин»*, який регламентував застосування мов меншин у офіційних стосунках (зокрема, в органах місцевого самоврядування у громадах, де частка відповідної меншини становить не менше 20%) [60]. Цей закон став виконанням конституційного припису та важливим кроком у розвитку мовних прав меншин. У подальші роки він зазнавав змін і доповнень – зокрема, поріг чисельності меншини для двомовності було знижено з 20% до 15% населення громади, що розширило перелік населених пунктів з офіційним використанням мов меншин. Отже, конституційна вимога ухвалити мовний закон була реалізована, хоча й із певним запізненням та політичною боротьбою (адже у 1990-х роках питання мов угорської меншини було предметом гострих дискусій між націонал-популістським урядом В. Мечіара та опозицією).

Ще одне важливе конституційне положення – *ст.104*, яка визначає текст присяги Президента СР. В ній, поряд із зобов'язанням дбати про добробут словацької нації, прямо згадано відповідальність глави держави піклуватися *«про добробут національних меншин та етнічних груп, що проживають у Словацькій*

Республіці» [3]. Таким чином, Конституція включає на найвищому символічному рівні – в президентській присязі – обов'язок державної влади захищати та забезпечувати добробут меншин. Це свідчить про усвідомлення багатонаціонального характеру країни на рівні конституційної ідентичності.

Поза межами власне Конституції, важливу роль у гарантуванні прав меншин у Словаччині відіграють *міжнародно-правові зобов'язання* держави. Словаччина визнає примат ратифікованих міжнародних договорів у сфері прав людини: згідно з п.5 ст.7 Конституції, міжнародні договори з прав людини, ратифіковані парламентом і офіційно оприлюднені, є частиною внутрішнього правопорядку і мають пряму дію, маючи перевагу над національними законами [3]. Ця норма була введена конституційною поправкою 2001 року і фактично підсилює роль міжнародних стандартів у сфері прав меншин у національному праві. Словаччина однією з перших у регіоні приєдналася до **Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин** (підписано 1995 р., ратифіковано 1995, набуття чинності з 1998 р.) та до **Європейської хартії регіональних мов або мов меншин** (ратифіковано 2001, чинна з 2002 р.). Ці міжнародні акти встановлюють для держав зобов'язання щодо підтримки культурної і мовної самобутності меншин, їх рівноправної участі у суспільному житті, освіти рідною мовою, використання мови у приватній і публічній сферах тощо. Згідно зі звітами моніторингового комітету РЄ, Словаччина загалом виконує свої зобов'язання, хоча експерти неодноразово звертали увагу на *проблеми ромської громади* (зокрема, щодо фактичної сегрегації в освіті) та рекомендували посилити заходи для залучення ромів до суспільного життя. Таким чином, міжнародні договори стали додатковою конституційно-правовою гарантією: їх положення – наприклад, вимога забезпечити ефективну участь меншин у прийнятті рішень (ст.15 Рамкової конвенції) – повинні враховуватися словацьким законодавцем і урядом [7].

У підсумку, конституційно-правова база Словаччини щодо прав національних меншин виглядає досить розвинутою. Основний Закон СР закріплює широкий спектр прав – від культурно-освітніх до мовних і політичних – за громадянами, що

належать до меншин. Конституція також передбачає ухвалення спеціальних законів для деталізації цих прав. Водночас протягом тривалого часу ключова конституційна обіцянка – прийняття *«окремого закону, що детально визначатиме права меншин, закріплені в Основному Законі»* – залишалася невиконаною. З моменту прийняття Конституції 1992 р. пройшло понад тридцять років, але Словацька Республіка так і не ухвалила єдиний *«закон про статус національних меншин»*, який мав би комплексно врегулювати весь обсяг прав меншин. У різні періоди питання про необхідність такого закону піднімалося як представниками меншин, так і експертними колами та міжнародними структурами. Зокрема, Венеційська комісія та консультативний комітет Рамкової конвенції Ради Європи звертали увагу на відсутність цілісного закону про меншини в Словаччині як на певний недолік законодавчої системи захисту меншин. У 2018–2020 роках при Офісі Уповноваженого (сл. м.: *splnomocnenca*) уряду у справах меншин тривала робота над проектом комплексного закону про меншини, яку очолював урядовий уповноважений (представник угорської громади) за підтримки комітету з питань меншин. Було підготовлено концепцію та перший проект, що передбачав, зокрема, визначення правового статусу нацменшин, принципи створення їх представницьких органів на місцевому рівні, гарантії участі у формуванні державної політики тощо. Проте через політичні розбіжності проект так і не був внесений на розгляд парламенту попереднього скликання. З приходом у 2023 р. до влади нового уряду на чолі з Р. Фіцо перспектива ухвалення закону про меншини фактично зникла: урядова коаліція не включила це питання до програми, а з посади Уповноваженого з питань меншин, яка до того існувала з 2012 р. і який обіймав цю посаду з 2012 р., був звільнений новим урядом [15]. Таким чином, конституційна норма про спеціальний закон лишається декларацією – реальне законодавче регулювання прав меншин здійснюється через кілька секторних законів, про які йтиметься далі.

Підсумовуючи, конституційні та міжнародно-правові гарантії утворюють основу, на якій будується вся система захисту прав національних меншин у Словаччині. Конституція СР забезпечує рівність громадян незалежно від

національності, фіксує широкий каталог меншинних прав та проголошує принцип участі меншин у вирішенні своїх справ. Міжнародні зобов'язання (Рамкова конвенція, Європейська хартія) доповнюють цю картину, встановлюючи стандарти, яких держава має додержуватися. Водночас, як зазначають дослідники, сам факт наявності гарних конституційних норм не гарантує автоматичного вирішення всіх проблем меншин; вирішальним є їх **ефективна імплементація** через продумане законодавство та практичні механізми реалізації. Далі розглянемо, як саме словацький законодавець забезпечив (або не повною мірою забезпечив) реалізацію цих гарантій у виборчій системі та державних інститутах – тобто питання законодавчого забезпечення політичного представництва меншин.

2.2. Законодавче забезпечення політичного представництва меншин

Політичне представництво національних меншин у державних органах Словаччини не спирається на якісь окремі *квотні* чи *резервовані* механізми, а відбувається переважно на загальних засадах виборчого права. Чинна виборча система СР – пропорційна, з єдиним загальнонаціональним виборчим округом для виборів до парламенту (Національної Ради) – формально не передбачає жодних преференцій чи винятків для партій, що представляють меншини. **Виборчий закон** встановлює єдиний виборчий бар'єр: 5% голосів для партії (або 7% для виборчої коаліції двох-трьох партій, або 10% для виборчої коаліції щонайменше з чотирьох партій) для отримання місць у парламенті [58]. Цей бар'єр застосовується рівною мірою до всіх політичних сил, включаючи партії національних меншин. На відміну від деяких інших європейських країн (приміром, Румунії чи Хорватії), у Словаччині **немає практики автоматичного резервування місць** у парламенті для представників меншин, а також немає законодавчо встановленого *пониженого порогу* для «меншинних» партій [30]. Словацьке законодавство виходить із принципу, що всі громадяни, незалежно від етнічної належності, реалізують виборчі права на рівних засадах; будь-які позитивні дії для спеціального забезпечення

представництва меншин у законі відсутні. Тож, у Словаччині не існує спеціальних захищених можливостей політичної репрезентації національних меншин на будь-якому рівні управління. Її реалізують лише через голосування громадян за певних кандидатів і партії.

Отже, для потрапляння до парламенту меншинам необхідно або інтегруватися у загальнонаціональні партії, або створювати власні політичні сили і долати загальний 5% – бар'єр підтримки виборців. Такий підхід можна розглядати як нейтральний з формально-правового погляду (всі рівні перед законом), але він ставить чисельно менші етнічні спільноти у менш сприятливе становище. Адже лише одна меншина у Словаччині – угорська – є достатньо великою (8% населення за переписом 2021 р.) для теоретичного подолання порогу своїми силами. Інші ж спільноти (роми, чехи, русини, українці, німці тощо) за чисельністю значно менші (частка кожної – від 0.1% до 2%), тож практично не мають шансів провести окрему політичну силу до парламенту, якщо б навіть утворили партію за етнічною ознакою [48]. В цьому плані словацьке законодавство є **інклюзивно-нейтральним**, але не **проактивним** щодо меншин: воно не забороняє участі етнічних партій (і, зокрема, Закон «Про політичні партії» не містить жодних обмежень чи цензів щодо утворення партій на етнічній чи мовній основі – на відміну від деяких інших держав, у Словаччині дозволено створення партій, що відкрито представляють інтереси певної національності, проте і не допомагає їм додатковими гарантіями потрапити до виборних органів [59].

Рівність виборчих прав представників меншин забезпечується загальними положеннями законодавства. Всі громадяни СР, незалежно від національного походження, мають право голосувати і балотуватися на виборах на рівних умовах (за виконання стандартних вимог щодо віку, постійного проживання тощо). Законодавство прямо не згадує меншин у цьому контексті, виходячи з принципу універсальності: Конституція у ст.30 гарантує всім громадянам право брати участь у керуванні державними справами, обирати і бути обраними на чесних виборах [3]. Таким чином, жодних формальних перешкод для етнічних меншин щодо доступу до

парламенту, органів місцевого самоврядування чи державної служби не існує – вони можуть бути обрані чи призначені нарівні з представниками титульної нації. Практична реалізація цього принципу, звичайно, залежить від політичної мобілізації самих меншин та від загальної політичної кон'юнктури.

Варто зазначити, що в сучасних умовах **найбільша національна меншина – угорці – історично** спромоглася вибудувати власне партійне представництво на національному рівні, що докладніше розглянемо у підрозділі 2.3. Від часу перших демократичних виборів 1990 р. і до 2020 р. угорська меншина фактично постійно мала депутатів у словацькому парламенті, переважно завдяки діяльності угорських етно-регіональних партій (Спочатку коаліція угорських партій, згодом – Партія угорської коаліції (SMK-MKP), пізніше – партія «Міст – Нід» тощо) [2]. Закон не створював для них особливих умов – їхній успіх залежав від підтримки виборців. У 2020 р. вперше за історію незалежної Словаччини угорська громада залишилася без парламентського представництва: дві конкуруючі угорські партії не подолали бар'єр (набравши ~3.9% та 2.0% голосів відповідно) [2]. Це викликало дискусії в суспільстві щодо того, чи не варто запровадити спеціальні механізми, аби великі історичні меншини (як угорці, що становлять близько півмільйона громадян) не залишалися поза Національною Радою. Серед пропозицій, які озвучувалися експертами та представниками меншин, були дві: **а)** гарантувати кожній офіційно визнаній меншині хоча б по одному депутатському мандату (тобто запровадити зарезервовані місця за прикладом Хорватії чи Румунії) або **б)** скасувати 5-відсотковий поріг для партій, що представляють меншини (або знизити його, скажімо, до 3%). Проте ці ідеї поки не знайшли підтримки у законодавця. Тож якщо описати status quo: правова система не дискримінує партії меншин, але й не забезпечує їм позитивну дискримінацію.

На **регіональному та місцевому рівнях** ситуація з представництвом меншин у Словаччині складається дещо краще завдяки територіальному розміщенню спільнот. Закон про вибори до органів місцевого самоврядування і закон про вибори до органів самоврядних країв (областей) також не містять жодних особливих

положень для меншинних кандидатів чи виборців – діє та сама пропорційна система (для облрад) і мажоритарна для сільських/міських голів та рад, з рівним виборчим правом для всіх. Однак у багатьох південних районах Словаччини, де угорці становлять більшість або значну частину населення, вони регулярно обирають «своїх» представників до місцевих рад і на посади старост/мерів. Наприклад, у районах Комарно, Дунайська Стреда, Галанта та низці інших, мерські посади і значна частина депутатів були представниками угорської громади (від угорських партій або незалежні) – просто в силу демографічної переваги у цих громадах. Подібним чином і словацькі роми у деяких селах сходу країни, де вони складають більшість мешканців, обирають представників ромського походження до органів місцевої влади. Як зауважують фахівці, *«на місцевому та регіональному рівнях національні меншини загалом добре представлені через загальну політичну репрезентацію»* – тобто завдяки звичайним виборам, без квот: угорці традиційно мають сильне представництво в південних регіонах, останніми роками все більше ромів стають депутатами місцевих рад, подекуди є українці й русини в органах самоврядування Пряшівського краю тощо [36]. Це свідчить, що система, попри відсутність спеціальних норм, дозволяє меншинам бути інтегрованими на рівні муніципальної та крайової демократії завдяки компактному проживанню та відповідній електоральній підтримці.

Законодавче поле, окрім виборчих законів, включає й інші акти, що побічно стосуються політичного представництва меншин. Згаданий вище закон **«Про використання мов нацменшин» 1999 р.** має значення не тільки як мовний, але і як *інструмент участі*: він дозволяє використання меншини мови у взаємодії з органами влади там, де меншина чисельна, отже, сприяє доступності політичного процесу для меншини (наприклад, можливість отримати виборчі інформаційні матеріали чи заповнити звернення рідною мовою у місцевій адміністрації підвищує фактичну участь громади у публічних справах) [60]. **Антидискримінаційне законодавство** (Закон СР «Про рівне поводження у деяких галузях і захист від дискримінації» №365/2004 Z.z.) забороняє дискримінацію, в тому числі за етнічною

приналежністю, у доступі до публічних послуг, працевлаштуванні тощо. Це також створює умови, щоб представники меншин могли без перешкод займати посади в органах влади, в армії, поліції тощо на рівних умовах [61]. Хоча формально цей закон не про «представництво», його виконання важливе для **інклюзивності** державної служби: наприклад, забезпечення недискримінаційного відбору кадрів дозволяє етнічним угорцям чи ромам працювати в структурах публічної адміністрації і таким чином бути залученими до ухвалення рішень.

Окремо слід розглянути наявні *консультативно-дорадчі механізми* представництва меншин при органах влади. Законодавчо у 1990-х роках було створено **Раду Уряду Словацької Республіки з питань національних меншин** – колегіальний дорадчий орган при Кабінеті Міністрів, до якого входять представники всіх офіційно визнаних меншин та делегати від відповідних міністерств [40]. Ця Рада (в сучасному форматі вона діє як Комітет у справах нацменшин в складі ширшої Ради з прав людини, нацменшин і гендерної рівності) не є виборним представницьким органом, але слугує форумом для комунікації між державою та національними спільнотами. Хоч її рішення мають рекомендаційний характер, через даний механізм меншини можуть впливати на формування політики: зокрема, Комітет меншин готує пропозиції до законодавства, висновки щодо проєктів актів, координує напрацювання стратегічних документів у сфері меншинної політики. Наприклад, саме цей Комітет у січні 2020 р. одногolosно ухвалив резолюцію з вимогою прийняти окремий закон про нацменшини і направив її на розгляд урядової Ради з прав людини. У відповідь Міністерство закордонних справ (що тоді очолював М. Лайчак) висловилося проти такої ініціативи, вказавши, що конституція нібито не вимагає спеціального закону, та що поява *«колективних прав меншин»* може суперечити усталеним принципам [10]. Цей епізод демонструє і певну слабкість дорадчих органів: хоча меншинний комітет підтримав проєкт закону, уряд не був зобов'язаний втілювати цю рекомендацію і зрештою не зробив цього, пославшись на позицію МЗС. Тим не менш, існування дорадчих структур при уряді (а також аналогічних *комітетів з питань меншин* при деяких органах місцевого

самоврядування у районах компактного проживання меншин) дає можливість меншинам артикулювати свої інтереси та доносити їх до влади. Експерти відзначають, що для підвищення ефективності такої взаємодії доцільно було б створювати подібні дорадчі органи не лише на центральному, а й на регіональному та місцевому рівнях – щоб громади могли безпосередньо спілкуватися з місцевою владою про свої проблеми. Наразі ж основний майданчик – це саме центральний Комітет при Уряді, де представлені 14 офіційних національних меншин (на 2023 р. їх перелік поповнився визнанням в'єтнамської громади як офіційної меншини) [56].

Важливим елементом законодавчого забезпечення участі меншин є також фінансово-організаційна підтримка їхніх культурних та громадських ініціатив, оскільки активне громадянське суспільство меншин сприяє їх політичній суб'єктності. У 2017 році в СР було ухвалено спеціальний **Закон «Про Фонд підтримки культури національних меншин»** (№ 138/2017 Z.z.), який створив незалежну державно-громадську установу для цільового фінансування проєктів меншин [57]. Цей Фонд (зараз відомий як «*Kult Minor*») керується радою, до якої входять представники всіх меншин, і розподіляє щорічний бюджет (понад 8 млн євро) між культурними і освітніми проєктами нацменшин за прозорою формулою [27]. Хоча це стосується радше сфери культури, політичне значення Фонду полягає у тому, що меншини отримали певний рівень самоврядування в питаннях розподілу ресурсів: фактично, через органи Фонду представники меншин здійснюють вплив на рішення про підтримку власних організацій, медіа, заходів. Ухвалення цього закону в 2017 р. було значним досягненням, яке свідчить, що держава готова делегувати частину повноважень самим меншинам у сфері, яка їх стосується (раніше розподілом дотацій займалося Міністерство культури, тепер – незалежний Фонд). Таким чином, хоча прямого стосунку до *представництва у виборних органах* ця новація не має, вона є прикладом інституціоналізації участі меншин у прийнятті рішень – на цей раз у формі колегіального органу, що розпоряджається коштами.

Підсумовуючи, законодавче забезпечення політичного представництва меншин у Словаччині поєднує в собі *універсалістський підхід* (рівність виборчих

прав, відсутність спеціальних виборчих преференцій) із елементами *інклюзивної політики* (дорадчі органи, уповноважений у справах меншин, фінансовий фонд для меншин). З одного боку, меншинні громади інтегровані у загальнонаціональну політичну систему на тих самих правилах, що і більшість. Як наслідок, їх представництво залежить передусім від їхньої демографічної ваги та політичної активності. З іншого боку, держава визнала необхідність спеціальних механізмів консультації та підтримки, щоб забезпечити захист їхніх інтересів і збереження ідентичності. Так, існує **Офіс уповноваженого уряду з питань національних меншин** (створений спочатку у 1990-х на рівні Комісії у справах національностей, згодом реорганізований; з 2012 по 2023 рр. діяв як окремий урядовий уповноважений) – ця інституція координувала виконання державної меншинної політики, стежила за дотриманням законів у сфері меншин та виступала своєрідним «омбудсменом» для нацменшин [30; 51]. Хоч її роль була більш адміністративною, а не представницькою, сам факт існування уповноваженого свідчив про увагу до потреб меншин на урядовому рівні. На жаль, нещодавні політичні зміни поставили під сумнів стабільність цього органу. У жовтні 2023 р. новий уряд не тільки не залучив Альянс (об'єднану угорську партію) до роботи над своєю програмою, але й звільнив урядового уповноваженого Л. Буковського [55]. Це викликало занепокоєння у меншинних колах щодо можливої деградації механізмів участі.

Отже, законодавство СР наразі не містить спеціальних положень про гарантоване представництво нацменшин у виборних органах. Меншини реалізують своє політичне представництво здебільшого **опосередковано** – через участь у загальних виборах і діяльність політичних партій. Відсутність зарезервованих місць чи особливих виборчих правил ускладнює потрапляння дрібних меншин до парламенту, але водночас запобігає сегрегації політичного простору за етнічною ознакою. Досвід Словаччини показує, що при такій моделі вирішальну роль відіграє здатність самих меншин створювати конкурентні партійні проєкти або інтегруватися у загальнонаціональні партії. Як буде показано у наступному підрозділі, угорська громада історично успішно використала перший шлях, роми

здебільшого обирають другий, а решта меншин діє через громадські організації та лобістські механізми. У цілому, словацьку модель можна схарактеризувати як **модель політичної інтеграції без окремих правових гарантій представництва**: держава не надає меншинним спільнотам *de jure* політичної автономії чи квот, але *de facto* допускає та заохочує їх участь на рівних правах і створює інститути для врахування їх голосу (консультативні ради, культурний фонд). Ефективність такої моделі залежить від доброї волі уряду та політичної культури більшості: за сприятливих обставин меншинні партії можуть входити до коаліцій (як було 1998–2006, коли Партія угорської коаліції, отримавши ~10% голосів, стала частиною провладної більшості і її представники обіймали навіть міністерські посади, а за несприятливих – можуть опинитися повністю поза центральною владою (як сталося після 2020 р.). На місцевому ж рівні інтеграція меншин відбувається більш природно через вибори у громадах, де вони проживають, і цей рівень представництва також є важливим компонентом політичної участі (забезпечуючи врахування інтересів меншин у питаннях самоврядування, освіти, використання мови на місцях тощо).

2.3. Політичні партії та організації національних меншин

Демократичний політичний процес передбачає не лише формальні гарантії, але й наявність активних **суб'єктів** – партій, рухів, об'єднань, які представляють інтереси різних груп громадян. У Словаччині національні меншини за більш ніж три десятиліття незалежності створили цілу низку політичних партій та організацій, покликаних відстоювати їхні права та інтереси. Насамперед це стосується найбільшої меншини – **угорців**, а також частково ромів; представники інших етнічних громад залучені в основному через культурно-просвітницькі товариства і меншою мірою через політичні структури.

Угорська меншина (близько 8% населення за переписом 2021 р.) традиційно є найбільш політично організованою серед меншин Словаччини. Ще в період

федеративної Чехословаччини (1990–1992) в середовищі угорців виникло кілька партій: «*Рух за автономію Південної Словаччини*», *Угорська громадянська партія*, *Угорський християнсько-демократичний рух* тощо [2]. На перших виборах 1990 р. угорські партії отримали представництво в парламенті. В середині 90-х три основні угорські партії об'єдналися в блок «**Партія угорської коаліції**» (ПУК, словацькою *Strana maďarskej koalície*, угорською *Magyar Koalíció Pártja*, **SMK-MKP**), офіційно сформований 1998 року. Цей крок був зумовлений як внутрішньою консолідацією громади, так і вимогами словацького виборчого законодавства (коаліціям трьох партій довелося б долати 10% бар'єр, тож вони злилися в одну партію) [2]. **SMK-MKP** стала найвпливовішою силою угорської меншини: на виборах 1998, 2002, 2006 років ця партія стабільно набирала 9–11% голосів, проводячи 15–20 депутатів до парламенту, і навіть входила до урядових коаліцій (1998–2006 рр.). Лідер ПУК (Бела Бугар) обіймали посади віце-прем'єрів, міністрів регіонального розвитку, будівництва, довкілля, що свідчило про значний рівень політичної інтеграції угорської меншини в загальнонаціональну владу.

В 2009 році всередині SMK стався розкол: популярний лідер партії Бела Бугар, який виступав за більш проєвропейську та міжетнічну співпрацю, вийшов зі своїми однодумцями і заснував нову партію – «**Most-Híd**» (змішана словацько-угорська назва означає «*Міст*» двома мовами) [34]. *Most-Híd* позиціонував себе як партію «*співжиття*» угорців і словаків, на протиположності більш національно орієнтованій SMK. На виборах 2010 р. нова партія отримала 8.1% голосів і випередила SMK (якій забракло лише 0.65% для проходження бар'єру, вона набрала 4.35%) [2]. Таким чином, вперше угорська громада була представлена в парламенті не *єдиною* політичною силою, а менш потужною ніж раніше. *Most-Híd* увійшов до уряду (2010–2012, коаліція І.Радічової), однак розкол угорського електорату продовжився: SMK не розпустилася і далі конкурувала за голоси угорців. На виборах 2012 р. *Most-Híd* знов пройшов (6.9%), SMK знову не дотягнула менше 0.5% (4.3% голосів). У 2016 р. ситуація повторилася: *Most-Híd* отримав ~ 6.5% і навіть увійшов до урядової коаліції з партією Роберта Фіцо (*SMER*), а SMK лишилася поза

парламентом (~4%) [2]. Однак на виборах 2020 р. обидві угорські сили зазнали поразки: *Most–Híd* набрав лише 2.05%, а альянс трьох інших угорських платформ (*SMK-MKP*, нова партія «*Spolupatričnosť – Összefogás*» – «Єдність» та *Угорський форум, MF*) разом здобули 3.9%. Це призвело до того, що **вперше з 1990 року жоден представник угорської меншини не потрапив до Національної Ради** [2]. Втрата парламентського представництва стала сигналом до перегрупування: у 2021 р. угорські політики об'єднали зусилля, створивши єдину партію «**Альянс**» (**Szövetség**) шляхом злиття *SMK-MKP*, *Most–Híd* та *Összefogás* [21]. Цей *Альянс* виступив на виборах 2023 року як спільна угорська сила, проте набрав 4.38% – знову трохи менше за прохідний бар'єр (бракувало приблизно 20 тисяч голосів). Таким чином, на момент 2023 р. угорська меншина вдруге поспіль не має своїх депутатів. Лідер «Альянсу» Кріштіан Форро назвав результат «*історичним*» (маючи на увазі високу мобілізацію ~130 тис. виборців, найбільше за багато років), але все ж недостатнім для повернення у парламент [21]. Попри це, угорські партії залишаються найбільш розвиненими організаціями меншини: вони мають розгалужену мережу на місцях, контролюють ряд місцевих рад, виграють посади голів у південних районах (на муніципальних виборах 2022 р. кандидати від «Альянсу» досягли успіху в ряді громад). Також «Альянс» продовжує свою діяльність поза парламентом, намагаючись впливати на владу через співпрацю з угорським урядом (Віктор Орбан традиційно опікується угорськими громадами за кордоном). Приміром, у листопаді 2023 р. голова МЗС Угорщини Петер Сійярто відвідав Братиславу і зустрівся як з новою словацькою владою, так і з керівництвом «Альянсу», обговорюючи питання меншин. Це свідчить, що угорська меншина має певну зовнішню підтримку і намагається компенсувати дефіцит внутрішньодержавного представництва дипломатичними каналами.

Окрім політичних партій, угорці Словаччини мають потужну мережу **громадських організацій**. Найстарішою і найвпливовішою є культурно-просвітницьке товариство **Csemadok** (Товариство угорської культури в Словаччині, засноване ще 1949 р.), яке об'єднує сотні місцевих осередків і фактично виконує

роль культурного парламенту угорців [17]. Через Csemadok угорці мають своїх представників і в Раді уряду з меншин, і у згаданому Фонді культури меншин (представник угорської меншини традиційно очолює правління цього Фонду). Також існують угорські молодіжні організації, асоціації педагогів, медіа (наприклад, **UGER – Союз угорських журналістів Словаччини**). Хоча ці структури не є політичними партіями, вони відіграють значну роль у мобілізації громади та артикуляції її вимог. Саме взаємодія політичних партій (SMK, Most, тепер «Альянсу») з широкою мережею громадських об'єднань дозволяє говорити про відносно високий рівень самоорганізації угорців, яку іноді порівнюють із *«неформальною культурно-національною автономією»*. Держава визнає цей стан речей, фінансуючи угорські інституції (школи з угорською мовою навчання від дитсадка до університету, театри, видавництва) та залучаючи лідерів громадських об'єднань до консультацій. Таким чином, хоча в парламенті тимчасово немає угорських депутатів, голос громади не випадає з усього дискурсу: його несуть партії на місцях, організації і міжнародні партнери (Угорщина, ОБСЄ, Рада Європи, які традиційно моніторять становище угорської меншини).

Ромська меншина Словаччини (за офіційними даними близько 2% населення, за експертними оцінками – до 7-10%) не мала настільки впливових політичних партій, як угорці, проте з 1990-х років також робилися спроби створити ромські політичні об'єднання. У 1990 р. декілька ромів були обрані до Федеральних зборів Чехословаччини за списками загальних партій. У незалежній Словаччині першою етнічною партією стала **«Ромська ініціатива Словаччини» (RIS)**, заснована 1990 року, яка брала участь у виборах 1992 і 1994 років, але здобувала мізерну підтримку [45]. Надалі виникали інші партії: «Рома Інтелігенсія», «Ромська громадянська ініціатива», «Страна rómskej koalície» (Партія ромської коаліції) тощо. Жодна з них не наблизилася до 5%. Відтак роми почали інтегруватися в існуючі загальнонаціональні партії. Деякі центристські та ліві словацькі партії включали представників ромської громади у свої списки (наприклад, партія *SMER* Р. Фіцо свого часу мала одного-двох ромських депутатів місцевих рад). Прорив стався на

виборах 2020 р., коли до парламенту пройшли одразу **дві особи ромського походження**: Ян Герак та Ярміла Ванова, обидва за списком партії *OLaNO* (партія І. Матовича) [24; 54]. Це були перші ромські депутати за довгий час у словацькому парламенті. Однак важливо, що вони потрапили туди «*через партійне членство, а не через квотну систему чи спеціальний механізм*». В органах місцевого самоврядування представленість ромів поступово зростає: у деяких об'єднаних громадах Східної Словаччини ромські активісти обираються депутатами сільрад, подекуди навіть стають старостами. Але загалом ромська спільнота стикається з численними соціальними бар'єрами (низький рівень освіти, бідність, упередження), що ускладнює її політичну мобілізацію. На центральному рівні діє **Офіс уповноваженого уряду з питань ромських громад**, створений ще у 1999 р., який займається насамперед соціальними проектами (освіта, житло, працевлаштування ромів). Цей уповноважений (зараз ним є пан А. Дашко) не є політичним представником у класичному сенсі, але виконує роль урядового координатора інтеграційних політик [13; 52]. Ромські неурядові організації (наприклад, Ромський інститут у Братиславі, Асоціація ромських регіональних ініціатив) також функціонують, однак їх вплив обмежений. Загалом, можна констатувати, що роми Словаччини поки не сформували єдиного політичного голосу; їхні інтереси частково представляють окремі активісти в рамках загальних партій або через консультаційні механізми.

Для інших, малочисельних меншин – **русинів, українців, чехів, поляків, німців, євреїв, болгар, хорватів, сербів, австрійців, нововизнаних в'єтнамців** та ін. – характерно відсутність власних політичних партій. Чисельність кожної з цих груп (від кількох тисяч до кількох десятків тисяч осіб) не дозволяє сподіватися на самостійну політичну силу. Натомість ці спільноти активно діють через культурні товариства та асоціації. Приміром, **русини та українці** (дві близькі спільноти на сході Словаччини) мають організації: *Союз русинів-українців СР*, *Об'єднання українців Словаччини*, *Русинська оброда* (відродження) – які опікуються питаннями освіти, двомовності в Пряшівському краї, збереження традицій [64]. В політичній

сфері представники цих меншин іноді балотуються від загальних партій (є випадки обрання русинів до місцевих рад від партії *SMER* чи *KDH* в районах Пряшева). Окремі політики русинського походження досягали високих посад у минулому (наприклад, Олександр Дулеба був радником прем'єра з питань меншин), але вони представляли радше партії, а не меншину як таку [11]. У *Комітеті з меншин при уряді* русини й українці мають своїх делегатів, які порушують питання фінансування русинських шкіл, підтримки культурних заходів тощо. **Чеська меншина** (близько 30 тисяч осіб) загалом інтегрована, спеціальних партій не має (що й зрозуміло, з огляду на близькість чехів і словаків), але має культурний клуб, який теж входить до Ради з меншин. **Німці, поляки, угорці** традиційно співпрацюють з аналогічними меншинами за кордоном і орієнтуються на підтримку історичної пам'яті, а не на політичні позиції. **Єврейська громада** (офіційно не виділяється як «національна меншина» за критеріями словацького уряду, оскільки більшість євреїв ідентифікують себе національно словаками чи угорцями, але культурно-релігійна спільнота існує) також не має політичної партії; її інтереси представляють Єврейський центральний союз та інші організації, що взаємодіють з державою (питання реституції майна, боротьби з антисемітизмом тощо) [53].

Таким чином, **структура партійно-організаційного представництва меншин у Словаччині** виглядає наступним чином: для угорської громади – розгалужена партійна система (наразі об'єднана в «Альянс») плюс мережа культурних товариств; для ромської громади – кілька маловпливових партій та інтеграція індивідуальних лідерів у загальні партії, плюс урядові програми інтеграції; для інших меншин – відсутність політичних партій, натомість активність через громадсько-культурні організації та консультаційні ради. Сама держава не забороняє існування етнічних партій: **Закон про політичні партії** СР містить лише вимогу мінімум 10 000 підписів для реєстрації нової партії, але не ставить умов щодо «загальнонаціонального характеру» чи ідеології, тому партія може відкрито декларувати захист інтересів певної меншини. Цим, власне, і скористалися угорські та ромські активісти. При цьому варто згадати, що поряд із *етнопартіями меншин* у

Словаччині існують і партії, налаштовані **проти нацменшин** – насамперед праворадикальна «*Народна партія – Наша Словаччина*» (LSNS), відома ксенофобською риторикою проти ромів і угорців. У 2016–2020 рр. LSNS мала 8% мандатів у парламенті, що створювало напругу у міжетнічному діалозі [26]. Проте на останніх виборах 2023 р. радикали дещо втратили підтримку. Незважаючи на існування такого ворожого оточення, загалом політична система СР залишається плюралістичною і дає можливість меншинам змагатися за владу або доносити свої інтереси через коаліції і домовленості. Як зазначає словацький дослідник Янош Фіала-Бутора, «*через особливості демографії на місцевому та регіональному рівнях меншини, як правило, добре представлені... В парламенті також до недавнього часу угорська спільнота мала представлення. Питання в тому, чи потребують меншини спеціального механізму представництва. Думки розділились: хтось пропонує гарантувати кожній меншині місце, а хтось – скасувати для меншин 5-відсотковий поріг*» [31]. Поки жодну з цих пропозицій не реалізовано, тож меншинні партії мусять діяти «у рівних умовах» з усіма іншими.

У підсумку, політичні партії та організації національних меншин Словаччини є важливими носіями їхнього представництва, хоча їх вплив неоднаковий. **Угорська меншина** виборола собі місце в політикумі через партійну конкуренцію, і хоча нині переживає складний період, вона залишається найбільш зорганізованою силою. **Роми** роблять лише перші кроки до належного представництва і стикаються з серйозними соціальними викликами; їх політичний голос поки що слабкий і потребує як внутрішнього зміцнення, так і підтримки з боку держави (наприклад, через просвіту виборців, заохочення участі у виборах, боротьбу з дискримінаційними стереотипами). Інші спільноти зосереджені на культурно-мовному відродженні і меншою мірою прагнуть до політичного представництва – їх роль у політичному процесі реалізується скоріше шляхом «*м'якого впливу*» через консультації, експертну участь, міжнародні зв'язки.

Досвід Словаччини демонструє, що національні меншини можуть бути успішними учасниками політичного життя навіть без надання їм формальних

преференцій, якщо є сприятливі умови – такі як достатня чисельність, організаційна єдність, підтримка з боку демократичних сил більшості. Проте він також вказує на уразливість цього представництва: варто було угорському електорату розколотися між двома партіями та знизити явку – і громада втратила місця в парламенті. Це порушило питання про доцільність упровадження додаткових *гарантій*. Наразі держава обмежується стимулюванням об'єднувачих тенденцій (як фонд культури, де всі меншини мають співпрацювати, чи комітет у справах меншин, де виробляється спільна позиція). Час від часу повертається дискусія про можливий **«меншинний закон»**, який би, зокрема, міг передбачити нові форми самоврядування або представництва меншин (наприклад, створення *культурних автономій* чи *рад меншин* з певними повноваженнями). Наприклад, у експертних колах розглядається ідея запровадити орган самоврядування для угорської меншини, що дбав би про освітні та культурні питання в її регіонах (аналогічно системі культурної автономії в Сербії чи рад меншин у Словенії). Поки такі ініціативи не матеріалізувалися, але їх обговорення свідчить про усвідомлення, що інтегральна модель представництва – хоч і демократична – не завжди гарантує збереження голосу меншин у політичному процесі.

Висновки до розділу 2. Політичне представництво меншин у Словацькій Республіці забезпечується переважно через **загальносистемні механізми** – вибори, партійну діяльність, громадські організації – за мінімальної спеціальної регуляції. Конституційно-правові норми створили можливості і захист від дискримінації, однак конкретна реалізація залежить від зрілості політичних інститутів та від самих меншин. Випадок угорської партійної системи показує відносний успіх меншини, але й її вразливість до внутрішніх поділів. Становище ромської меншини ілюструє, наскільки соціальні проблеми можуть гальмувати політичну мобілізацію навіть за рівності прав. Інші спільноти вбачають у культурній автономії пріоритет над політичними вимогами. Словаччина продовжує шукати баланс між принципом рівноправності і потребою збереження різноманіття. Як наголошувалося на одній з меншинних конференцій у Братиславі, що права національних меншин – це частина

прав людини; забезпечення цих прав є не тільки питанням справедливості для меншин, але й показником зрілості демократії для всього суспільства. У цьому сенсі розвиток партій та організацій меншин у Словаччині є складовою загального демократичного процесу, що триває, з його досягненнями і невирішеними проблемами.

РОЗДІЛ 3..

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У СЛОВАЧЧИНІ

3.1. Участь національних меншин у виборчому процесі

Проблематика політичного представництва національних меншин у Словацькій Республіці є важливим аспектом сучасної етнополітичної ситуації країни. Словаччина належить до держав із поліетнічним складом населення: за даними перепису 2021 року, близько 12,2% її мешканців відносили себе до національних меншин, найбільшими з яких є угорці (8%) та роми (2%, хоча реальні оцінки чисельності ромів сягають 7–8% населення) [62; 41]. Історично склалося так, що угорська та ромська громади становлять понад 85% всіх некорінних етносів країни, тому політична дискусія щодо меншин зосереджена передусім на їхньому становищі [47]. У цьому розділі розглянуто особливості участі меншин у виборчому процесі, рівень їхнього представництва в парламенті та місцевих органах влади, а також вплив європейської інтеграції на забезпечення прав і представництво національних спільнот Словаччини.

Словацьке виборче законодавство формально забезпечує рівні можливості для участі у виборах всіх громадян, незалежно від етнічної належності [49]. У країні діє пропорційна виборча система з загальнонаціональним округом та виборчим порогом 5% для партій (або 7% для коаліцій) на виборах до Народної ради (парламенту) [49]. Усі громадяни СР, що досягли 18-річного віку, мають право голосу і згодом від 21-річного віку можуть балотуватися. Таким чином, формальних законодавчих бар'єрів для участі національних меншин у виборчому процесі немає – вони можуть вільно створювати політичні партії, висувати кандидатів у депутати, брати участь у передвиборчих кампаніях тощо. Виборчі комісії на різних рівнях включають представників партій, що гарантує прозорість процесу, а офіційна інформація для виборців у регіонах компактного проживання меншин надається також їхніми

мовами (якщо частка меншин перевищувала 20% місцевого населення, сьогодні поріг чисельності меншини для двомовності було знижено з 20% до 15% населення громади) [62].

Особливістю словацької моделі є відсутність будь-яких зарезервованих квот чи знижених виборчих порогів для національних меншин. На відміну від деяких сусідніх держав (наприклад, Румунії, де для меншин гарантовані місця в парламенті, чи Польщі, де зареєстровані від меншин партії звільняються від загального порогу), у Словаччині меншини змушені конкурувати на загальних засадах. Це означає, що для успішного проведення представників меншин до парламенту потрібна достатня електоральна підтримка, сконцентрована у межах однієї політичної сили. Практика показує, що така ситуація склалася насамперед в угорської громади, яка історично зуміла мобілізувати свій електорат навколо кількох власних партій. Натомість інші меншини (роми, русини, чехи, українці тощо) не мають окремих впливових партій, а їхні представники, як правило, намагаються увійти до політики через загальнонаціональні партії.

Угорська меншина традиційно активно бере участь у виборах та політичному житті. Ще з початку 1990-х років угорці створили етнополітичні партії, що представляли їхні інтереси: спершу це було об'єднання кількох суб'єктів у Партію угорської коаліції (SMK-МКР), пізніше з'явилися нові проєкти – партія *Most-Híd* («Міст»), угорський форум (*Maďarské fórum*) та інші. До 2010 року головною силою угорської громади лишалася SMK-МКР, яка після здобуття незалежності Словаччиною *неодноразово долала 5%-бар'єр і була представлена в парламенті* (самостійно або блокуючись з іншими партіями). Ба більше, у 1998–2006 роках угорська партія входила до правлячої коаліції, що дозволило вперше залучити представників меншини до уряду. У 2010 р. частина угорських політиків на чолі з Белою Бугаром відкололася від SMK, заснувавши нову партію *Most-Híd*, яка позиціонувалася як платформа співпраці угорців і словаків. На виборах того року *Most-Híd* пройшла до парламенту, отримавши 14 мандатів, тоді як стара SMK-МКР не пододала бар'єр (їй забракло лише ~ 0,65% голосів) [2]. Надалі, попри

амбіції *Most–Híd* вийти за межі суто угорського електорату, в угорській громаді тривало паралельне існування двох конкуруючих партій, які ділили між собою **традиційний електорат**. Це призвело до послаблення представництва: жодна з цих партій вже не могла повторити успіху 1990-х років (коли сумарно угорські кандидати отримували до 10–11% голосів). На парламентських виборах 2020 року розкол досяг апогею: *Most–Híd* і альянс МКÖ (об'єднаний список SMK, *Spolupatričnosť* та ін.) балотувалися окремо й обидва **не пройшли до парламенту**, набравши 2,05% та 3,9% голосів відповідно [2]. Вперше за історію незалежної Словаччини угорська меншина залишилася без власного парламентського представництва. Повторилася ця ситуація і після виборів 2023 року, коли об'єднана угорська партія *Альянс* (угор. *Szövetség*) хоч і набрала найбільшу з 2010 р. підтримку меншинного електорату, але з результатом **4,38%** знову не досягла прохідного бар'єра [21]. Таким чином, основна **проблема участі меншин у виборах** – це високий виборчий поріг у поєднанні з розпорошеністю голосів, що ставить під загрозу навіть традиційно активну угорську громаду. Самі угорські лідери визнають цей виклик: «не бачу іншого рішення для нашої спільноти, ніж зміцнювати етнополітику», зазначив голова партії *Альянс* Крістіан Форро після поразки 2023 р., закликавши до консолідації сил угорців півдня та сходу країни [21].

Ромська громада Словаччини, яка за експертними оцінками може становити до 8–9% населення, навпаки, залишається *слабо інтегрованою у виборчий процес*. Попри формальне право брати участь, багато ромів традиційно не беруть активної участі у виборах через низку соціально-економічних і політичних причин: нижчий рівень освіти та інформованості, бідність, маргіналізація, а також **втрата довіри** до політиків, які нерідко вдаються до антициганської риторики [62]. Ромські партії кілька разів висували свої списки на парламентських виборах (зокрема, *Ромська ініціатива Словаччини*, Партія ромської коаліції), але ніколи не наближалися до подолання 5% бар'єра – їхній результат вимірювався частками відсотка [43]. Унаслідок цього після 1992 року ромська меншина **не мала власних депутатів у словацькому парламенті** протягом двох десятиліть. Лише в останні роки

поодинокі представники ромів почали потрапляти до Національної ради за списками загальнонаціональних партій. Так, у скликанні 2020–2023 рр. депутатами були Я. Герак та Я. Ванова – обидва ромського походження, обрані за списком партії OĽaNO (звісно, *без будь-якої квоти*, а завдяки власному високому місцю в списку). Ці поодинокі випадки не змінюють загальної картини слабкої політичної участі ромів. Проблемою є також явища підкупу голосів у бідних ромських громадах: поліція неодноразово розслідувала факти організованого підкупу ромських виборців на місцевих виборах і під час парламентської кампанії 2023 року (коли було висунуто обвинувачення трьом особам за підкуп виборців у ромському поселенні) [62]. Подібні порушення спотворюють волевиявлення ромів і підривають їхню довіру до виборчої системи.

Інші національні меншини (русини, українці, чехи, поляки, німці тощо) у Словаччині є відносно нечисленними (від 0,1% до 0,7% населення кожна), тож їхня самостійна участь у виборах обмежена. Вони не створювали окремих політичних партій на національному рівні і, як правило, інтегровані у загальносуспільний політичний процес. Представники цих громад іноді балотуються від широких партій (приміром, русин чи українець можуть бути в списку лівоцентристської чи ліберальної партії), відкрито декларуючи свою етнічну приналежність і бажання захищати інтереси громади. Проте їхні шанси обертися залежать не від етнічної мобілізації, а від загальної підтримки партії. Таким чином, малочисельні меншини радше покладаються на інші механізми (громадські організації, культурні товариства, участь у консультативних органах при уряді) для просування своїх інтересів, ніж на самостійну участь у виборах.

Отже, особливістю участі меншин у виборчому процесі Словаччини є поєднання **інституційної рівності прав та відсутності позитивної дискримінації**. З одного боку, ніщо не забороняє меншинам брати участь у виборах – і угорська громада успішно користувалася цим, створивши власні партії й десятиліттями маючи представництво. З іншого боку, усі ризики політичної конкуренції (високий поріг, залежність від коаліцій, електоральна пасивність частини спільноти) меншини

вимушені долати самотійно. Це призводить до проблем: **недопредставленості** окремих спільнот (насамперед ромів) і **нестабільності представленості** навіть найбільшої меншини – угорської – у разі внутрішнього поділу чи розпорошення голосів. Експерти звертають увагу, що відсутність спеціальних заходів підтримки може вимагати пошуку нових рішень. Пропонуються, зокрема, такі ідеї, як *скасування для партій меншин 5%-бар'єру* або гарантування кожній великій меншині **щонайменше одного мандату** в парламенті. Як зауважує словацький політолог Я. Фіала-Бутора, існують дві крайні позиції: або закріпити мінімальне представництво меншин законодавчо, або навпаки – наполягати, що спеціальні привілеї не потрібні, і меншини мають виборювати місця на рівних правах [31]. Наразі Словаччина схиляється до другого підходу, однак дискусія триває, особливо після ситуації 2020 року, коли великий сегмент населення (угорці) опинився без голосу в найвищому законодавчому органі.

На рівні виборчих кампаній варто відзначити як позитив, так і проблеми. З позитивного – більшість партій у своїх програмах декларують рівність прав громадян незалежно від національності, а деякі навіть включають окремі розділи з пропозиціями для розвитку меншин (підтримка шкіл з угорською мовою навчання, програми соціальної інтеграції ромів тощо). Поступово зростає також кількість кандидатів з числа меншин у списках загальнонаціональних партій, які ведуть кампанію не тільки на етнічній, а й на загально-державницькій платформі [62]. Однак проблемою є те, що *тема меншин часто стає об'єктом негативної риторики* в політичній боротьбі. Особливо це стосується ромської громади: на жаль, деякі радикальні та націонал-популістські сили експлуатують стереотипи про ромів, поширюють зневажливі, расистські висловлювання, розпалюють упередження. Такі прояви було зафіксовано, наприклад, під час парламентської кампанії 2023 року: ультраправі партії *Республіка* та *LSNS* розвісили білборди з гаслами проти «асоціальних паразитів», маючи на увазі ромів, і попри протести правозахисників не прибравли їх [62]. Урядовий уповноважений з питань ромів звертався до партій із закликом не розпалювати ненависть, проте його голос не був почутий [62]. Подібна

ксенофобна агітація **підриває участь меншин у виборах**, адже стигматизує їх та може стримувати від активного голосування (через відчуття ворожості з боку частини суспільства). Незважаючи на це, вибори 2023 року продемонстрували досить високу мобілізацію: загальна явка сягнула рекордних 68,5%, хоча в регіонах компактного проживання угорців вона була дещо нижчою за середню, що частково пояснює невдачу партії *Альянс* (низка виборців зневірилися в її шансах і не прийшли на дільниці) [21].

На закінчення, участь національних меншин Словаччини у виборах характеризується відсутністю правових перепон, але й відсутністю позитивних гарантій. **Особливість** полягає в тому, що найбільша меншина – угорці – створили власні політичні інституції участі, тоді як **проблема** – те, що інші громади залишаються практично непередставленими без спеціальних механізмів. Виборчий процес стає для меншин випробуванням на згуртованість: угорці традиційно успішно проходили це випробування, поки діяли єдиним фронтом; роми й інші меншини поки що не спромоглися на подібну мобілізацію. Відповідно, у наступних підрозділах проаналізовано, як це впливає на фактичний склад представницьких органів та як ситуацію змінює вплив євроінтеграції.

3.2. Представництво меншин у парламенті та місцевих органах влади

З точки зору *формального права*, Конституція СР гарантує громадянам, що належать до національних меншин, право брати участь у вирішенні питань, які їх стосуються (ст. 34) [3]. Проте реалізація цього конституційного положення на пряму не прописана: немає закону, який би визначав, яким чином меншини мають своє представництво в органах влади. Словацьке законодавство не встановлює для меншин спеціальних мандатів у парламенті чи місцевих радах – їхнє представництво формується виключно через загальний виборчий процес. Таким чином, реальний склад представницьких органів залежить від успіхів меншинних

політичних сил або включення представників меншин до списків загальнонаціональних партій.

У парламенті Словаччини (Народній раді, 150 депутатів) питома вага представників меншин історично коливалася, головним чином завдяки депутатам від угорських партій. Після відновлення незалежності у 1993 р. угорська меншина стабільно була присутня в складі НРСР: у парламентах 1990-х – початку 2000-х років фракція Партії угорської коаліції налічувала приблизно 15–20 депутатів (10–13% складу). Це відображало частку угорців у населенні та їхню високу виборчу активність. Участь угорської партії в урядових коаліціях (з 1998 по 2006 роки) дала можливість меншині впливати на вироблення державної політики: представники SMK обіймали посади віце-прем'єра, міністрів регіонального розвитку, сільського господарства тощо. Їхніми зусиллями було ухвалено низку важливих рішень для меншин – наприклад, Закон про використання мов меншин 1999 року, що дозволив офіційне застосування угорської мови в самоврядних органах на територіях компактного проживання (за умови понад 20% угорців у населеному пункті) [62].

У 2010-х роках представництво угорської громади дещо знизилося кількісно, але залишалося впливовим. Партія *Most-Híd*, що змінила SMK як головний угорський суб'єкт, мала від 11 до 14 депутатів у 2010–2016 роках. Важливо, що у 2016–2020 рр. *Most-Híd* знов увійшла до правлячої коаліції (разом із партією *Smer-SD* Р. Фіцо та *SNS*), що було прецедентом співпраці меншинної партії з націонал-популістами. Попри ідеологічні розбіжності, ця участь дозволила продовжити реалізацію окремих ініціатив, важливих для угорської громади. Зокрема, у 2017 р. було засновано **Фонд для підтримки культури національних меншин** (Fond na podporu kultúry národnostných menšín), що став постійним механізмом фінансування культурних проєктів меншин за рахунок держави. Також уряд схвалив підготовку концепції нового комплексного закону про статус національних меншин (хоч він і не був ухвалений до кінця каденції, про що детальніше – у підрозділі 3.3).

Проте на **виборах 2020 року** угорські партії вперше не провели жодного депутата (про причини йшлося вище), і в парламенті сформувався своєрідний

вакуум: понад півмільйона громадян угорського походження не мали прямого представника своїх інтересів. Частково ситуацію компенсувало те, що у складі інших партій опинилися окремі депутати-угорці – наприклад, двоє етнічних угорців були обрані за списками партії *OLaNO* (блок І. Матовича), один – від партії *Sme Rodina*. Однак ці політики не позиціонували себе як представники меншини і не були делеговані угорською громадою напряму. Таким чином, **2020–2023 роки стали періодом відсутності інституційного угорського лобі** в Національній раді. Деякі законопроекти, які раніше просувалися угорською партією (наприклад, щодо розширення вживання мов меншин чи реформування адміністративного поділу з урахуванням інтересів південних регіонів), були відкладені або пройшли без активного лобіювання. Натомість у дискурсі більшості почали лунати думки про те, що «політика умиротворення меншин зайшла надто далеко» – особливо ці наративи просували представники націоналістичної *SNS*, які знов отримали міністерські крісла у 2020 р. (зокрема, відомство освіти). Спроба угорських сил об'єднатися і повернутися до парламенту на виборах 2023 р. майже вдалася – об'єднаний список *Альянс* здобув понад 130 тисяч голосів (близько 4,4%), виграв вибори у трьох південних округах, але все ж не дотягнув приблизно 20 тисяч голосів до прохідного бар'єра [21]. Отже, станом на кінець 2023 року угорська меншина лишається поза стінами парламенту, що багато експертів оцінюють як **серйозну проблему політичної системи** СР (адже значна етнічна спільнота фактично втратила голос на центральному рівні). Це породило нову хвилю дискусій про необхідність інституційних змін – від послаблення виборчого порогу для меншинних партій до створення гарантованого представництва. Поки що ці ідеї не реалізовані, але їх обговорення саме по собі свідчить про усвідомлення існуючого недоліку.

Ромська меншина у парламенті представлена ще слабше. Як уже згадувалося, після короткого періоду на початку 1990-х (коли кілька ромів були депутатами як союзники інших партій) з 1994 по 2012 роки жоден ромський політик не отримував депутатського мандату. Лише в XXI столітті поодинокі представники ромів почали з'являтися в списках мейнстримових партій та здобувати мандати.

Першим таким випадком став Петро Поллак, обраний у 2012 р. за списком руху *OĽaNO*; він пізніше очолював Урядову раду з питань ромської громади (фактично був уповноваженим уряду по ромах) [43]. У 2020 р. від тієї ж партії *OĽaNO* пройшло двоє ромських кандидатів – згадані Ян Герак і Ярміла Ванова [50]. Втім, їхнє перебування у парламенті не було безхмарним: Я. Герак достроково склав мандат через скандал, пов'язаний із підозрами у правопорушенні, а Я. Ванова не мала вагомого політичного впливу. Отже, ромська присутність у законодавчому органі залишається **символічною** – 1–2 депутати максимум, і то не на постійній основі, а залежно від волі партійних лідерів включити їх до прохідних місць списку. Це суттєво менше, ніж пропорційна частка ромів у населенні. Така недопредставленість на центральному рівні є відображенням комплексних проблем інтеграції ромської громади (низький рівень освіти та політичної участі, брак кадрового потенціалу, упередження більшості). Відсутність виразного ромського голосу в парламенті ускладнює просування спеціалізованих програм і законів для покращення становища цієї меншини – хоча уряди приймають стратегії інтеграції ромів під міжнародним впливом, реальний контроль за їх виконанням з боку ромських представників є слабким.

На місцевому рівні ситуація з представництвом меншин є дещо кращою, особливо для тих спільнот, які компактно проживають в окремих регіонах. Словаччина має систему місцевого самоврядування, що складається з обрання депутатів до муніципальних рад (міст і сіл) та регіональних рад (8 самоврядних країв), а також прямих виборів мерів міст/сіл і голів країв. Ці вибори відбуваються за мажоритарною або змішаною системою, і тут **етнічний склад населення безпосередньо впливає на результати**. У південних районах, де угорці становлять більшість або значну частину жителів, вони широко представлені у місцевій владі. Приміром, угорці обіймають посади мерів у десятках містечок і сіл вздовж кордону з Угорщиною (зокрема, міста Комарно, Дунайська Стреда, Галанта очолювалися угорськими мерами). В окружних радах (аналог районів) півдня частка депутатів-угорців часто пропорційна їх частці населення, а подекуди й більша завдяки

коаліціям угорських виборців. На виборах до регіональних рад угорські партії традиційно здобувають всі мандати в округах, де угорці становлять більшість, і певну кількість – в округах зі змішаним населенням. Як зауважують експерти, що на місцевому та регіональному рівнях національні меншини зазвичай добре представлені через загальну політичну репрезентацію. У нас є вибори місцевих і регіональних рад, вибори мерів. На такому рівні, як правило, добре репрезентовані угорці, останнім часом більше й більше представлені роми, маємо українців і русинів, представлених у місцевих радах. Дійсно, окрім угорців, у низці громад східної Словаччини, де компактно проживають русини та українці, представники цих меншин обираються до сільських рад, іноді стають головами сіл (особливо серед русинів це трапляється у Пряшівському краї). Ромська меншина останніми роками також нарощує локальну політичну активність: у селах з переважно ромським населенням (напр., Спішський регіон) обираються **ромські старости** (мери) та депутати місцевих рад. За даними досліджень, сьогодні понад 30 ромів є мерами сіл у різних регіонах Словаччини, а декілька сотень ромських депутатів працюють у муніципальних радах. Цьому сприяє система місцевих виборів – у невеликих громадах персональний авторитет кандидата та згуртованість місцевої спільноти дозволяють долати виборчі бар'єри навіть без підтримки загальнонаціональних партій.

Отже, **на локальному рівні** представництво меншин значно більш забезпечене: угорська громада фактично управляє багатьма самоврядними одиницями на півдні, русини та українці мають своїх обранців у східних селах, роми поступово інтегруються у владу своїх поселень. Цей феномен підтверджує тезу, що в умовах компактного проживання і меншої виборчої одиниці *етнічний фактор стає електорально визначальним*. Водночас, у масштабах країни це не усуває проблеми недостатньої присутності меншин у національних органах. Можна спостерегти певний дисбаланс: **локальна участь меншин висока, а центральна – низька**. Наприклад, угорці мають понад 10% депутатів у місцевих радах (що

відповідає їх пропорції населення), але в парламенті – 0% після 2020 р. Роми можуть перемагати у своїх громадах, але на рівні краю чи держави їх майже невидно.

Крім виборних органів, у Словаччині діють також *консультативні інституції* з питань меншин при органах влади. Найважливіша з них – **Рада Уряду Словацької Республіки з прав людини, національних меншин та гендерної рівності**, в рамках якої існує Комітет з питань національних меншин і етнічних груп. До цього Комітету входять представники всіх 14 офіційно визнаних меншин (угорці, роми, русини, українці, чехи, німці, поляки, хорвати, болгари, євреї, серби, румуни, росіяни, китайці та в'єтнамці) – по одному делегату від кожної спільноти, висунутому громадськими організаціями меншини. Комітет збирається регулярно і може виносити рекомендації уряду щодо законодавства чи заходів стосовно меншин. У 2024 році його статус було підвищено: згідно з новим статутом, головою Ради уряду з питань меншин став безпосередньо прем'єр-міністр, а рішення Комітету отримали більш обов'язковий характер для розгляду урядом (це розглядається як виконання давньої вимоги меншин про посилення їх голосу. Хоча Комітет є лише дорадчим органом, його діяльність дає меншинам офіційний канал комунікації з центральною владою. Також існує посада **Уповноваженого (сл. м.: *splnomocnenca*) уряду з питань національних меншин**, заснована у 2012 році. З 2016 по 2023 р. цю посаду обіймав Ласло Буковскі – етнічний угорець, який доклав зусиль для систематизації державної меншинної політики. Зокрема, за його каденції було вперше розроблено проєкт комплексного *закону про національні меншини* та прийнято рішення про створення окремого державного фонду підтримки меншинної культури (згаданий вище Фонд, закон про нього №138/2017) [57]. Уповноважений координував також діяльність меншинових організацій, був посередником між урядом і громадами. Попри зміну кількох кабінетів (Буковскі залишався на посаді при п'яти різних прем'єрах), його робота високо оцінювалася меншинами, адже він виступав своєрідним омбудсменом їх прав. Проте з приходом нового уряду восени 2023 р. (четвертий уряд Р. Фіцо) Буковскі був відсторонений [15].

Підсумовуючи, **представництво меншин у парламентаризмі та місцевому самоврядуванні Словаччини демонструє змішані тенденції**. З одного боку, угорська меншина протягом двох десятиліть була успішно інтегрована у національну політику, її партії брали участь у коаліціях та впливали на державний курс. З іншого боку, відсутність інституційних гарантій призвела до того, що за несприятливих політичних обставин угорці втратили парламентське представництво, а інші меншини так його і не здобули. На місцевому рівні ситуація краща: завдяки територіальній концентрації громад меншин їх представники активно залучені до роботи муніципалітетів і регіонів. Таким чином, можна говорити про **інституційну асиметрію**: меншини мають голос на місцях, але слабко чутні в центрі. Це становить проблему, адже багато ключових рішень (освіта, бюджет, законодавство про мови тощо) ухвалюються на загальнодержавному рівні, де *брак представників меншин означає брак врахування їхньої перспективи*. Для поліпшення ситуації пропонуються різні шляхи – від відновлення єдності меншинних політичних сил (насамперед угорців) до запровадження інновацій у виборчій системі. Не менш важливою є і загальна атмосфера толерантності: коли у політичному класі є консенсус щодо поваги до прав меншин, їх представники можуть робити кар'єру і в загальнонаціональних партіях. Навпаки, зростання впливу націоналістичних сил може зменшити простір для меншинного представництва. Далі ми розглянемо, яку роль у формуванні цієї атмосфери та інституційних змін відіграла європейська інтеграція Словаччини.

3.3. Вплив європейської інтеграції на політичне представництво національних меншин у Словаччині

Шлях Словаччини до членства в Європейському Союзі та інших євроатлантичних структурах помітно позначився на політиці щодо національних меншин. *Європейська інтеграція* стала потужним стимулом для вдосконалення законодавчої бази захисту прав меншин та впровадження міжнародних стандартів в

цій сфері. Усі опитані словацькі експерти відзначають, що процес вступу до ЄС у 1998–2004 роках мав **позитивний вплив** на розробку і ухвалення ключових нормативних актів, які забезпечують права меншин. Зокрема, саме під тиском критеріїв ЄС (Копенгагенських критеріїв щодо прав людини та меншин) Словаччина у 1999 році прийняла Закон «Про використання мов національних меншин» (забезпечив офіційний статус мов меншин у населених пунктах з їх значною часткою) та у 2004 році – комплексний *Антидискримінаційний закон*, що забороняє етнічну дискримінацію в усіх сферах [4]. Також було ратифіковано рамкові документи Ради Європи – Рамкову конвенцію про захист національних меншин (підписана 1995, набула чинності в СР у 1998 р.) та Європейську хартію регіональних мов (підписана 2001, ратифікована частково у 2002 р.) [19]. Усе це створило нове правове поле, більш сприятливе для збереження і розвитку меншинної ідентичності. Важливим інституційним напрацюванням періоду європейської інтеграції стало також формування спеціальних державних механізмів, спрямованих на інтеграцію ромської меншини, яка традиційно перебувала у найуразливішому становищі. Ключову роль у цьому контексті відіграв Інститут Уповноваженого уряду Словацької Республіки у справах ромських громад. Він був створений наприкінці 1990-х років і суттєво посилений саме в період підготовки до вступу в ЄС у відповідь на критику з боку європейських інституцій щодо соціального виключення ромів.

Уповноважений став центральною координаційною ланкою між урядом, місцевою владою та ромськими громадами, а також інструментом політичного представництва інтересів ромів на національному рівні. У 1999–2004 роках за участі цього інституту були розроблені перші комплексні стратегічні документи, програми соціальної інтеграції, підтримки освіти ромських дітей, зайнятості та покращення житлових умов. Значна частина цих програм фінансувалася або співфінансувалася з передвступних фондів ЄС (PHARE), що ще раз підкреслює вплив європейської інтеграції на формування ромської політики. Тож, інститут Уповноваженого з

питань ромів став символом цього нового підходу, який поєднував вимоги ЄС з внутрішніми реформами у сфері політики щодо меншин.

Вступ до Європейського Союзу у травні 2004 року, за оцінками, став вододілом: до цього моменту міжнародний вплив був основним чинником у просуванні меншинних прав, а після вступу зовнішній тиск дещо послабшав. ЄС не має чітких механізмів контролю за виконанням стандартів щодо нацменшин серед своїх членів – у Співтовариства відсутнє спеціалізоване законодавство щодо традиційних меншин (ця сфера переважно залишається компетенцією держав-членів). Як зазначає Я. Фіала-Бутора, *«щойно ми стали членами ЄС – це вже не так [впливово]. Європейський Союз має дуже слабкі внутрішні політики щодо стандартів для чинних членів... Рекомендації Європарламенту не завжди є релевантними для уряду»* [31]. Таким чином, **після 2004 р.** мотивація словацької влади продовжувати реформи у сфері меншин значною мірою залежала від внутрішньої політичної кон'юнктури, а не від прямого зовнішнього примусу.

Однак це не означає, що європейська інтеграція перестала впливати. Скоріше, характер впливу змінився: якщо до вступу він був *нормативно-примусовий*, то після – більше *опосередкований і стимулюючий*. По-перше, Словаччина залишається учасником системи моніторингу Ради Європи: регулярно проходять оцінювання виконання Рамкової конвенції про меншини, готуються звіти і висновки. У своїх резолюціях Рада Європи неодноразово звертала увагу на прогалини словацького законодавства – **зокрема, критикувала відсутність окремого закону про національні меншини**. Комітет міністрів Ради Європи ще у 2010-х роках рекомендував Братиславі ухвалити такий закон, щоб систематизувати розпорошені норми та надати меншинам чіткі гарантії участі. Уряд довго ухилявся від виконання цієї рекомендації, посилаючись на те, що чинні акти достатні. Лише у 2019–2020 рр. було підготовлено проєкт Закону про статус національних меншин, але через політичні розбіжності він досі не прийнятий. У листопаді 2023 р. новий уряд прямо заявив, що закону про меншини у найближчі 4 роки не буде. Це викликало негативну реакцію як усередині країни (серед меншинних організацій), так і з боку

європейських партнерів, що вказують на невиконання давньої конституційної обіцянки. Проте, враховуючи слабкі санкційні важелі, тиск Ради Європи залишається скоріше морально-політичним.

По-друге, ЄС впливає через **політики фінансування та програми співпраці**. У рамках структурних фондів ЄС Словаччина отримує значні кошти на проекти соціальної інтеграції ромів, розвиток відсталих регіонів (де часто мешкають меншини), транскордонну співпрацю з Угорщиною, Україною, Польщею. Це створює можливості для залучення меншин до ухвалення рішень на місцевому рівні – наприклад, спільні проекти словацьких і угорських самоврядних органів із благоустрою прикордонних міст сприяють підвищенню суб'єктності меншинних громад. Європейська комісія пильно стежить за ефективністю використання цих коштів: відомо, що у 2016 р. проти Словаччини було розпочато навіть спеціальну процедуру (*infringement*) через **сегрегацію ромських дітей** у системі освіти, з вимогою вжити заходів для вирішення проблеми дискримінації. Цей випадок засвідчив, що після вступу найдієвішим інструментом впливу ЄС лишається поєднання фінансових стимулів із *точковими юридичними заходами* (на кшталт згаданого кейсу з освітою). Уряд СР під загрозою санкцій був змушений прийняти «План дій з десегрегації освіти», а також посилити роль ромських помічників учителів у школах – кроки, яких меншинні активісти давно вимагали, але які пришвидшилися саме через втручання Брюсселя.

По-третє, **ціннісний вплив ЄС** відображається у формуванні політичної культури: в рамках членства Словаччина бере участь у загальноєвропейських дебатах про права людини, толерантність, недискримінацію. Хоча конкретних норм про традиційні нацменшини мало, загальні стандарти (Лісабонський договір, Хартія основних прав ЄС) підкреслюють заборону дискримінації за етнічною ознакою. Це створює певне середовище, в якому відверто шовіністичні прояви засуджуються. Наприклад, Європейський парламент ухвалював резолюції із засудженням мовної нетерпимості в Словаччині (коли у 2009 р. було прийнято дуже жорстку редакцію Закону про державну мову, яку критики вважали такою, що обмежує використання

угорської; пізніше закон пом'якшили). Такі сигнали стримують словацьку владу від крайнощів. До того ж, словацькі меншини тепер мають змогу апелювати до міжнародних структур – *угорська меншина* активно взаємодіє з Європейською народною партією (через партії-спостерігачі), *русинські й українські організації* співпрацюють з форумами нацменшин Європи. Це дає їм голос на ширшому рівні і можливість у разі потреби привертати увагу до своїх проблем поза межами Словаччини.

Ще один суттєвий аспект – **відкриття кордонів і транснаціональна взаємодія**, що стали наслідком інтеграції (вступ до Шенгенської зони у 2007 р.). Вільне пересування всередині ЄС особливо позитивно позначилося на угорській меншині: знято бар'єри для спілкування з материнською державою (Угорщиною), що полегшує участь в спільних культурних, освітніх, економічних проектах. Якщо в 1990-і рр. словацькі націоналісти побоювалися «угорського сепаратизму» і намагалися обмежити контакти угорців з Будапештом, то після вступу до ЄС ці кордони радикально **розмилися**. Справді, нині мешканці прикордонних районів ведуть активне транскордонне життя: працюють, навчаються, одружуються по обидва боки кордону, що зменшує відчуття ізольованості меншин. Угорський уряд, користуючись членством Словаччини в ЄС, започаткував програми підтримки своїх діаспорних громад – напряму фінансує угорські школи, ЗМІ, культурні установи в сусідніх країнах (у тому числі на півдні Словаччини). За оцінками, лише у 2020–2022 рр. уряд В. Орбана надав понад 50 млн євро на різні проекти для угорців Словаччини. З одного боку, це зміцнює меншину економічно та культурно, з іншого – породжує певну **напругу** у відносинах між Братиславою і Будапештом (словацькі націоналісти звинувачують угорських колег у втручанні у внутрішні справи). Проте у рамках ЄС ці питання вирішуються мирно, за столом переговорів, що саме по собі є досягненням порівняно з історичними конфліктами.

Європейська інтеграція принесла і **нові можливості політичного представництва** поза національним рівнем. Йдеться про представництво меншин у *Європейському парламенті* та інших органах ЄС. Словаччина, як член ЄС, має 14

мість у Європарламенті. Хоча вибори до ЄП відбуваються теж за партійними списками, тут угорська меншина мала успіх: у 2004–2014 роках депутати від SMK засідали в ЄП, представляючи інтереси угорців Словаччини на наднаціональній арені. В 2019 р. представник ромської громади став першим словацьким ромом – депутатом Європарламенту (обраний від OĽaNO) [62]. Таким чином, меншини отримали ще один канал – нехай і опосередкований – впливу: через своїх євродепутатів вони можуть порушувати питання мовної політики, регіонального розвитку, антидискримінації у стінах ЄП, ініціювати відповідні запити до Єврокомісії. Звичайно, ці можливості залежать від успіху відповідних партій на європейських виборах, але угорська партія SMK раз чи два успішно долала ~5%-й бар'єр на виборах до ЄП, щоб провести своїх представників. До того ж, в структурі Європейського парламенту існує **інтергрупа з питань традиційних меншин**, де співпрацюють депутати різних країн, що походять з меншинних спільнот. Від Словаччини до цієї групи входили угорські депутати, які спільно з колегами з Румунії, Латвії та ін. просували, наприклад, *Європейську громадянську ініціативу* «Minority SafePack» – пакет пропозицій щодо захисту нацменшин на рівні ЄС [21]. Хоча Європейська комісія у 2021 р. відхилила законодавче впровадження цих пропозицій, сам факт участі словацьких меншин у такій ініціативі засвідчує новий рівень їх політичної суб'єктності.

Підсумовуючи, *вплив європейської інтеграції на політичне представництво меншин у Словаччині є комплексним*. З одного боку, **євроінтеграція стимулювала** створення правових умов і інституцій (закони, комітети, посади) для участі меншин, допомогла поширити європейські норми толерантності, забезпечила фінансову підтримку програм інтеграції [62]. Вступ до ЄС став каталізатором демократизації політики щодо меншин, особливо після зміни авторитарного уряду В. Мечіяра у 1998 році: нова проєвропейська коаліція, куди входила угорська партія, здійснила суттєві реформи, щоб виконати критерії членства. З іншого боку, після досягнення членства зовнішній тиск послабився, і **деякі проблеми так і не були вирішені** – найяскравіший приклад, відсутність обіцяного Закону про нацменшини, без якого

правовий статус меншин залишається розпорошеним по різних актах. Сьогодні багато залежить від внутрішньої політичної волі: коли при владі сили, відкриті до європейських цінностей (як у 2016–2020 рр.), меншинна політика просувається (хоч і повільно); натомість повернення до влади націонал-популістів (приклад – уряд 2023 р.) веде до *стагнації або згортання* деяких ініціатив [62]. Європейський Союз та Рада Європи продовжують відігравати роль «сторожового пса», але не можуть примусити суверенну державу до того, на що вона політично не погодиться. Тим не менш, сам факт перебування в єдиному європейському просторі дає меншинам певні гарантії: важко уявити, щоб у сучасній Словаччині могли відбутися такі репресивні заходи проти меншин, як у перші роки після Другої світової (депортації, примусова асиміляція). Відкритість кордонів, можливість звертатися до Європейського суду з прав людини, участь у міжнародних форумах – усе це служить запобіжниками.

Висновки до розділу 3. Політичне представництво національних меншин у Словаччині має свої особливості й проблеми, що виявляються на різних рівнях управління та під впливом зовнішніх факторів. Особливістю є те, що словацька модель покладається на загальні демократичні механізми без спеціальних квот для меншин: це стимулювало найбільшу меншину (угорців) до активної участі через власні партії, але залишило менші спільноти у тіні. Проблемою залишається недопредставленість ромів та відсутність гарантій для угорців у разі внутрішньої політичної фрагментації. Європейська інтеграція значною мірою покращила ситуацію, привнісши сучасні норми і підтримку, проте не вирішила всіх питань – деякі зобов'язання так і лишаються невиконаними, а меншинна політика залежить від коливань внутрішнього курсу. У підсумку, для забезпечення повноцінного представництва національних меншин у Словаччині необхідне поєднання внутрішніх реформ (ухвалення комплексного закону про меншини, удосконалення виборчої системи з урахуванням інтересів меншин) та подальшого дотримання європейських стандартів, що разом сприятиме формуванню по-справжньому інклюзивної політичної системи.

РОЗДІЛ 4.

ПЕРСПЕКТИВИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПОКРАЩЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

4.1. Досвід інших європейських країн у сфері представництва меншин (Польща, Угорщина, Румунія)

Європейські країни виробили різні моделі політичного представництва національних меншин, що балансують між принципами рівноправності громадян і потребою забезпечити меншинам реальну участь у владі. Варто розглянути досвід Польщі, Угорщини та Румунії – держав, ситуація в яких є повчальною з огляду на механізми виборчого представництва меншин та їхні результати.

Польща. Законодавство Польщі передбачає виборчі пільги для національних меншин у парламенті. Зокрема, виборчі комітети, утворені зареєстрованими організаціями національних меншин, **звільняються від загальнонаціонального виборчого бар'єру 5%** для потрапляння до Сейму [12]. Іншими словами, партії чи виборчі комітети меншин беруть участь у розподілі мандатів навіть за умови набрання менше 5% голосів, якщо належним чином зареєстровані як меншинові. Водночас жодних зарезервованих місць для меншин у Сеймі не встановлено – представники меншин конкурують із іншими партіями на загальних засадах (окрім згаданого звільнення від порогу). Такий підхід надає національним меншинам шанс на парламентське представництво, не порушуючи загальної пропорційної системи, і вважається конституційним заходом позитивної дії [46]. Практичний результат у Польщі полягав у тому, що протягом тривалого часу єдиною меншиною, яка користалася цією пільгою, була **німецька громада** в Опольському регіоні. Німецький виборчий комітет (організація «Меншість німецька») регулярно отримував 1 мандат у Сеймі, навіть маючи підтримку лише близько 0,2–0,4% виборців по країні [23]. Однак ця присутність не була гарантована юридично, а залежала від достатньої концентрації голосів у конкретному регіоні. На виборах

2023 року німецька меншина вперше не здобула жодного місця: її комітет отримав лише ~25,8 тис. голосів (5,37% в Опольському воєводстві), чого виявилось замало для мандата [23]. Це підтвердило, що *звільнення від порогу – необхідна, але не достатня умова* представництва: меншини все одно мають конкурувати за голоси виборців на рівні округів. Інші нацменшини Польщі – українці, білоруси, литовці та ін. – не ведуть окремих списків, а інтегровані у загальнонаціональні партії. Таким чином, польська модель демонструє приклад **пільгового виборчого режиму** без зарезервованих місць: держава *скасовує бар'єри*, але не гарантує результату. Перевагою є мінімальна конфронтація з принципом рівності – меншинні списки «грають за тими ж правилами», лише отримуючи фору у вигляді відсутності порогу. Недоліком є те, що малі меншини, розпорошені територіально, все одно можуть лишитися без депутатів через недостатню кількість голосів у жодному окрузі (що і сталося, приміром, з німецькою громадою 2023 року).

Угорщина. В Угорщині реалізовано унікальну модель, яка поєднує елементи культурної автономії та спеціального виборчого механізму для меншин. Конституція Угорщини проголосила країну унітарною державою, однак Закон «Про національність» (2011) запровадив **інститут самоврядування меншин** та особливу процедуру їхнього парламентського представництва [37]. По-перше, на місцевому та національному рівнях обираються органи самоврядування 13 офіційно визнаних національностей – ці ради опікуються питаннями культури, освіти та мови меншин. По-друге, меншини отримали право висувати **національні списки** на виборах до Державних Зборів (Парламенту). Кожен виборець в Угорщині може вирішити, чи голосувати йому за загальнонаціональну партію, чи за список своєї меншини (але не за обидва одночасно) [37]. Для стимулювання меншинного представництва запроваджено **преференційний квотний механізм**: достатньо набрати 1/4 від звичайної квоти голосів, необхідних для отримання одного мандата за партійним списком, щоб кандидат від меншини здобув депутатське крісло [37]. Цей знижений поріг фактично становить близько 1,25% голосів виборців (в перерахунку на загальнодержавний результат) – значно менше від стандартних ~5%. Якщо ж

меншиновий список не набирає навіть 1/4 квоти, то перший кандидат від цієї меншини отримує статус **парламентського спікера (речника) меншини** – з правом дорадчого виступу, але **без права голосу** при ухваленні законів [37]. Такий «квазі-мандат» забезпечує присутність голосу меншини у парламентських дебатах, однак не є повноцінним представництвом у законодавчому процесі. Практика останніх скликань показала, що жодна з меншин Угорщини (окрім однієї) не здолала навіть пільговий поріг. На виборах 2014 року всі 13 визнаних меншин отримали лише по речнику – зокрема німецький, ромський, словацький, румунський та інші представники стали депутатами *de facto* без права вирішального голосу [37]. Лише **німецькій меншині** вдалося поступово мобілізувати достатньо виборців, щоб подолати 1/4 квоти: на виборах 2018 року лідер німецького списку Імре Ріттер отримав повноцінний депутатський мандат, ставши першим офіційним представником меншини зі всіма правами члена Державних Зборів [37]. Цей успіх повторився і в 2022 році – німецька меншина знову провела свого депутата, тоді як решта груп залишилися на рівні речників. Попри певні позитивні зрушення, угорська модель отримала чимало критики з боку правозахисників та міжнародних органів. По-перше, вимога окремої реєстрації виборців як «національних» для голосування за меншиновий список розглядається як потенційне обмеження таємності голосування та свободи ідентичності. По-друге, ситуація, коли виборець-меншинець фактично позбавляється права голосувати за загальнонаціональні партії (адже обравши меншиновий бюлетень, він не може підтримати жодну партію), була оцінена Європейським судом з прав людини як **порушення принципу вільних виборів і рівного виборчого права** (справа «*Bakirdzi and E.C. v. Hungary*», рішення від 10 листопада 2022 р.) [28]. Страсбурзький суд констатував, що комбінація обмежень – зокрема неможливість брати участь у пропорційній частині виборів на рівних засадах – призвела до дискримінації виборців з числа меншин та порушила їхнє право вільного волевиявлення [28]. По-третє, сам формат «речників» без права голосу ставиться під сумнів: фактично він не реалізує повноцінного мандата представництва, що закріплений у національному законодавстві Угорщини. Попри

ці недоліки, угорський підхід цікавий тим, що він надає меншинним громадам альтернативний шлях делегувати своїх представників, минаючи жорсткий загальний поріг. Для деяких меншин це стало стимулом до самоорганізації – скажімо, вже згадана німецька громада активізувала виборців, подвоївши число зареєстрованих меншинових виборців у 2018 році (з ~15 тис. до 33 тис.) [37]. Водночас модель показала свою складність і *вузьку ефективність*: лише найбільш інтегрована меншина з достатнім ресурсом мобілізації (німецька) змогла отримати результат, тоді як чисельно більші роми лишилися без мандатів. До того ж система мала політичні побічні ефекти – так, обраний депутат від німців приєднався до урядової більшості, фактично посиливши владну коаліцію, що викликало дискусії про зловживання меншиновим мандатом для політичних інтересів уряду [37].

Румунія. Модель політичного представництва в Румунії базується на **поєднанні загальної партійної конкуренції для великої меншини і гарантованих мандатів для менших спільнот**. Близько 6% населення Румунії становлять угорці, які традиційно формують власні політичні партії (насамперед Демократичний союз угорців Румунії, UDMR) і успішно конкурують на загальних виборах. Так, угорська партія стабільно проходить до парламенту, долаючи звичайний 5%-й виборчий бар'єр (напр., 6,0% голосів і 20 мандатів на виборах 2020 р.). Для всіх інших офіційно визнаних національних меншин (крім угорців) діє особлива **система зарезервованих місць** у нижній палаті парламенту. Ст. 62 Конституції Румунії гарантує, що кожна нацменшина, яка не здобула представництва на виборах, має право на **не менш ніж одне депутатське місце** у Палаті Депутатів – за умови, що її організація набрала не менше 10% від звичайної кількості голосів, необхідних для отримання одного мандата (так званий символічний поріг) [44]. Такий мандат надається організації відповідної меншини, яка посіла перше місце серед організацій цієї спільноти (якщо їх кілька). Кількість зарезервованих місць законом не фіксується, але на практиці вона дорівнює числу офіційно визнаних меншин мінус одна (угорці). Нині це **18 місць**: у складі Палати Депутатів (що нараховує 330+ членів) постійно засідають представники албанців,

вірмен, ромів, німців, євреїв, поляків, українців, росіян-липован, болгар, сербів, словаків і чехів (спільно), турків, татар, греків, італійців, македонців, хорватів та ін. – загалом 18 різних спільнот [44]. Ці депутати об'єднані у **Парламентську групу національних меншин**, яка традиційно підтримує правлячу коаліцію (через що інколи критики вважають їх «лояльною більшістю») [32]. Особливістю румунської системи є те, що зазначені мандати **не відбираються** з загальної квоти місць, а додаються *понад* конституційну чисельність Палати Депутатів. Тобто присутність меншинових депутатів не зменшує долю місць основних партій – таким чином знімається потенційне невдоволення більшості. Представництво меншин у Румунії має як позитивні, так і дискусійні наслідки. З одного боку, **кожна спільнота отримує голос** у парламенті – навіть дуже малочисельна. Це підвищує інклюзивність політичної системи та забезпечує врахування специфічних потреб меншин при законодавчому процесі. Приміром, ромська громада Румунії вже багато каденцій має свого депутата, що привернуло більше уваги уряду до питань соціальної підтримки ромів. З іншого боку, критики зауважують, що депутати від малих меншин часто не мають реальних важелів впливу і голосують разом із правлячою партією, фактично стаючи її сателітами [32]. Є випадки, коли представники меншин були далекими від інтересів своєї громади або взагалі не належали до неї етнічно, що породжувало скандали. Попри це, сам *факт інституціоналізованої присутності* меншин в парламенті розглядається як демократичне досягнення. Румунський підхід показує, що **зарезервовані місця для меншин можуть бути впроваджені без шкоди для роботи парламенту і принципу рівного представництва**, якщо їхня кількість невелика (у Румунії – близько 5% від складу палати). Для багатонаціональної держави це спосіб «застрахувати» найменші спільноти від повної маргіналізації у політиці. Водночас цей досвід має свої межі: у разі більшої меншини, як угорці в Румунії (~1,2 млн осіб), один гарантований мандат був би явно недостатнім і навіть сприйнявся б як образливий мінімум. Тому в Словаччині чи інших країнах зі значною часткою однієї меншини пряма імплементація румунської моделі потребує коригування (зокрема,

угорській спільноті Словаччини, що становить ~8% населення, один «гарантований» депутат не забезпечив би пропорційного представництва). Загалом, румунська модель демонструє ефективність *квотного представництва меншин* на практиці: сьогодні у Парламенті Румунії присутні всі основні національні спільноти, що визнаються державою, і це сприяє етнополітичному плюралізму. Міжнародні експерти відзначають, що поріг для отримання такого мандату є суто символічним, отже система фактично гарантує меншинам хоча б мінімальне представництво. Однак вона не вирішує проблему реального впливу: якість цього представництва залежить від особистої активності депутатів і політичної культури (чи готові вони відстоювати інтереси своєї громади, а не просто підтримувати уряд).

Висновки з порівняння: Польща, Угорщина та Румунія демонструють три різні підходи – **пільговий поріг без гарантій (Польща), преференційна квота з частковим мандатом (Угорщина) та гарантовані мінімальні місця (Румунія)**. Усі три моделі узгоджуються з міжнародними стандартами демократичної участі меншин, хоча мають різний ступінь ефективності. Польський підхід найменше відходить від принципу формальної рівності – він лише усуває потенційно дискримінаційний бар'єр, але не створює спеціальних прав для меншин. Угорський – вводить новий інститут *специфічно «меншинного» мандата*, проте ціною складності системи і певних обмежень виборчих прав (за що й був підданий критиці та судовому оскарженню). Румунський – надає меншинам особливі місця, інтегруючи їх у парламентську роботу, але водночас породжує ризик символічності та залежності цих представників від основних партій. Для країн на кшталт Словаччини, що мають одну велику меншину (угорці ~8%) і кільканадцять малих, може бути доцільним комбінувати елементи цих моделей: скажімо, запровадити *звільнення від порогу* для меншинових партій (як у Польщі) **та/або гарантоване мінімальне представництво** для найменших спільнот (за зразком Румунії). Міжнародна практика доводить, що спеціальні механізми, спрямовані на підвищення участі меншин, самі по собі не суперечать принципам демократії – навпаки, вони покликані компенсувати структурні перешкоди і реалізувати

матеріальну рівність можливостей. Як зазначає Рамкова конвенція Ради Європи, держави повинні створювати умови для «ефективної участі осіб, які належать до національних меншин, у культурному, соціальному *та суспільно-політичному житті*». Отже, досвід сусідів є дороговказом: залежно від національного контексту слід обрати комбінацію заходів, яка найкраще забезпечить ефективне представництво меншин у органах влади.

4.2. Пропозиції щодо вдосконалення законодавства та інституційних механізмів

Аналіз сучасної ситуації та порівняльний досвід підводять до необхідності внесення змін у правову та інституційну систему Словаччини (як базового прикладу для дослідження) з метою підвищення рівня політичного представництва національних меншин. Ці пропозиції можуть бути релевантними й для інших країн з подібними викликами. Нижче сформульовано ключові напрями вдосконалення виборчого законодавства та інституційних механізмів.

1) Запровадити виборчі пільги для партій національних меншин. Найбільш прямий шлях усунути бар'єри для меншинових політичних сил – змінити виборче законодавство, звільнивши партії, що представляють нацменшини, від загального п'ятивідсоткового порогу на виборах до парламенту. Такий крок вже довів свою ефективність у Польщі та деяких інших державах, де меншини отримують шанс здобути мандати навіть за відносно малої підтримки. Для реалізації цього потрібна правова дефініція *«партії (виборчого комітету) національної меншини»*. У законі можна чітко прописати критерії: наприклад, партія, заснована представницькою організацією певної нацменшини, або партія, у статуті якої задекларовано головну мету – захист інтересів відповідної меншини. Подібні визначення існують у законодавстві низки країн, зокрема Сербії. Після визначення статусу меншинової партії, закон має гарантувати їй допуск до розподілу мандатів незалежно від досягнення 5% голосів. При бажанні, можна встановити нижчий

символічний поріг (наприклад 2% або 3%), аби запобігти зловживанням реєстрацією фіктивних «меншинних» партій. Однак поріг у кілька відсотків не є обтяжливим для великих груп (як угорці), зате стимулює менші громади до кооперації і участі. Очікуваний результат – повернення угорської меншини до Національної ради (об'єднана угорська партія стабільно набирає 3–4% голосів, тобто подолала б навіть 3%-й бар'єр) та потенційна поява окремого ромського депутата (у разі консолідації ромських активістів навколо єдиного списку, який міг би отримати 1–2% голосів). Важливо, що такий захід *узгоджується з демократичними принципами* і не порушує права інших виборців – Венеційська комісія Ради Європи неодноразово відзначала, що **диференційований виборчий поріг для меншин** є прийнятною формою позитивної дискримінації, покликаною забезпечити повну й рівну участь меншин у політичному житті [9]. Тобто його можна розглядати як реалізацію конституційного принципу захисту прав меншин (у Словаччині це ст. 34 Конституції) та зобов'язань за міжнародними актами. Законодавчо оформити пільговий режим можна через зміни до Виборчого кодексу, додавши положення на кшталт польського Art.197 (див. розділ 4.1).

2) Розглянути можливість часткового запровадження зарезервованих місць у парламенті. Альтернативним або додатковим кроком могло б стати гарантоване мінімальне представництво для найбільш недостатньо представлених спільнот. З огляду на словацькі реалії, йдеться передусім про дві групи – угорців (найбільша меншина, ~8%) та ромів (друга за чисельністю, потенційно 5%+ населення). Можливим рішенням було б закріпити, що угорська меншина має право щонайменше на, скажімо, 3 депутатські мандати, а ромська – на 1 мандат у парламенті. Реалізувати це можна декількома способами. Один із варіантів – сформувані **спеціальні виборчі округи**: наприклад, створити окремий «угорський» багатомандатний округ на півдні країни, де обираються 3 депутати лише від партій угорської меншини, та окремий «ромський» округ (кілька східних районів) для обрання 1 депутата від ромських кандидатів. Усі інші (скажімо, 146 із 150) депутатів обиралися б як і нині, по єдиному загальнонаціональному округу. Цей підхід

подібний до практики **Хорватії**, де Конституція гарантує 8 місць для меншин (з них 3 для сербів, 1 для угорців, 1 для спільного представника словаків і чехів тощо), і ці депутати обираються в окремих меншинових округах паралельно до основних виборів. Перевагою є чітка гарантія результату, недоліком – потреба зміни конституційних положень про виборчу систему (оскільки зараз у Словаччині закріплений один загальний округ) та складність нового територіального поділу. Інший, простіший варіант – **впровадити «румунську» модель**: дозволити кожній офіційно визнаній меншині, яка самотійно не пройшла до парламенту, отримати 1 мандат за спеціальною процедурою. Це вимагало б доповнення до виборчого закону, яке визначить мінімальну кількість голосів для такого мандата (наприклад, 5% від виборчої квоти, як у Румунії). Відповідно до даних перепису та виборів, на 1 додаткове місце могли б претендувати роми, чехи/моравани або русини – тобто найчисельніші з малих меншин. Угорці ж у будь-якому разі подолали б бар'єр як окрема партія (після його зниження чи скасування). Така система не потребує зміни виборчих округів і фактично лише *оформлює мінімальну присутність меншин*, не зазіхаючи на інші місця. Проте у суспільно-політичному плані ідея зарезервованих мандатів у Словаччині зустрічається насторожено. Історично словацька більшість досить чутливо ставиться до будь-яких «привілеїв» для угорської громади через страх сепаратизму чи «особливого статусу» для південних регіонів. Тому впровадження окремих квот сприйнялося б непросто – як зазначають експерти, гарантія лише 1 місця угорцям виглядала б сміховинно малою, а гарантія 3–5 місць викликала б обурення націоналістично настроєних політиків. Отже, **політична доцільність резервованого представництва наразі є низькою**, якщо не буде досягнуто ширшого консенсусу у суспільстві. В якості компромісу, першочергово варто реалізувати пункт 1 (звільнення від порогу), що є м'якшим і менш помітним кроком, а питання квот відкласти або запровадити спочатку для найменших меншин (роми тощо), поступово доводячи суспільству їхню користь.

3) Прийняти комплексний закон «Про національні меншини» з розділом про політичну участь. Наразі у Словацькій Республіці відсутній єдиний системний

акт, який би врегулював статус та права нацменшин – законопроекти на цю тему обговорюються не один рік. Прийняття **рамкового Закону про меншини** могло б закріпити інституційні механізми участі меншин у прийнятті рішень. Зокрема, варто законодавчо визначити статус та повноваження дорадчих органів при уряді та органах влади. Нині в країні діє Урядова рада з прав людини, національних меншин і гендерної рівності, до складу якої входять представники меншин, а також окремий **Комітет з питань меншин** (Консультативний орган при Уряді). Проте їх вплив на реальну політику обмежений. Закон міг би передбачити, що органи державної влади *зобов'язані* консультиватися з Комітетом з меншин щодо всіх законопроектів, які зачіпають інтереси меншин, а у разі відхилення його рекомендацій – давати письмове обґрунтування. Фактично це запровадило б *процедуру оцінки впливу на права меншин* для нового законодавства – подібно до аналізу гендерного чи екологічного впливу. Також доцільно посилити **офіс Уповноваженого (омбудсмена) з питань меншин**: надати йому право законодавчої ініціативи (як має Уповноважений з прав людини), щоб він міг напряму подавати до парламенту законопроекти, спрямовані на реалізацію прав меншин. Окрім того, слід передбачити створення посад регіональних представників з питань меншин при органах самоврядування (у тих краях, де значна частка меншинного населення). Це сприятиме інституціоналізації постійного діалогу на місцевому рівні. Загалом комплексний закон дозволив би об'єднати всі положення щодо меншин (мовні права, освіта, культура, участь) і декларувати політичну волю держави розвивати багатонаціональну демократію. В прикінцевих положеннях такого закону можна було б зафіксувати й зміни до виборчого кодексу: наприклад, статтю про те, що «держава забезпечує представництво меншин у Національній Раді шляхом...» – і далі посилання на спеціальні механізми (звільнення від порогу чи квоти). Це створило б додаткові гарантії незворотності запроваджених виборчих нововведень, підкресливши їх як складову політики захисту прав людини.

4) Посилити ресурси та мандат органів, відповідальних за політику у сфері меншин. Як згадано, у Словаччині діють деякі інституції співпраці з

меншинами – зокрема, Уповноважений уряду з питань нацменшин та ромських громад і консультативні комітети. Ці структури варто зробити більш впливовими. Наприклад, Уповноваженому (посада, еквівалентна за статусом заступнику міністра) доцільно надати право брати участь із дорадчим голосом у засіданнях уряду, коли розглядаються питання, що стосуються меншин. Його офіс потребує достатнього фінансування та експертного штату для розробки стратегій інтеграції, підготовки аналізу законодавства тощо. Комітет з питань меншин при уряді міг би скликатися частіше та за регламентом розглядати не лише культурні чи освітні аспекти, а й питання політичної участі (наприклад, готувати щорічний *звіт про залучення меншин* із рекомендаціями). На місцевому рівні варто зобов'язати органи самоврядування інституційно включати представників меншин до консультаційних процесів. Приміром, коли в громаді частка певної меншини перевищує визначений поріг (скажімо 10%), до структури місцевої ради повинна входити постійна комісія або рада з питань меншин, куди залучаються як депутати, так і авторитетні особи від громади. Це дозволило б враховувати специфічні потреби (від двомовних вивісок до соціальних проєктів) уже на стадії місцевої політики і слугувало б «соціальним ліфтом» для активістів меншин – адже участь у роботі місцевих комісій готуватиме майбутніх лідерів до балотування в депутати.

5) Стимулювати загальнонаціональні політичні партії до інтеграції представників меншин. Окрім створення умов для успішності власне меншинових партій, важливо заохочувати існуючі провідні партії висувати кандидатів із середовища меншин на прохідні позиції. Така практика була б проявом інклюзивності й могла б заповнити прогалину, якщо спеціальні механізми поки не охоплюють якусь громаду. Наприклад, можна укласти *політичну угоду* між основними партіями, що кожна з них включає у першу десятку чи двадцятку виборчого списку щонайменше одного представника нацменшин (угорця, рома, русина тощо). Урядові партії могли б узяти на себе таке зобов'язання в межах коаліційної угоди. Це не потребує законодавчих змін, але створює моральний стандарт. Експерти з питань етнополітики зазначають, що інтеграція меншин до

широких партій сприяє їх більшій впливовості: меншинні лідери вчаться працювати в загальнонаціональному порядку денному, займають не *сегреговані*, а загальнодержавні ролі. Наприклад, у 2016–2020 рр. словацький парламент мав кількох депутатів ромського походження, обраних від загальних партій – це був певний прогрес порівняно з нульовим представництвом від суто ромських списків. Держава могла б навіть передбачити *фінансові стимули* для партій, що сприяють участі меншин. Скажімо, у законі про фінансування політичних партій можна додати норму, що партія отримує додаткову державну дотацію за кожного обраного депутата – представника офіційно визнаної меншини. Такий «бонус за інклюзивність» спонукав би партійні керівництва включати меншинних кандидатів і підтримувати їхню виборчу кампанію. Хоча цей механізм є непрямим, він би фінансово винагороджував відкритість партій і перетворював етнічну різноманітність фракцій на перевагу.

Всі перелічені заходи спрямовані на те, щоб змінити правила і структури на користь ширшої участі меншин у політичному процесі. Проте навіть найдосконаліші закони не гарантують миттєвого результату, якщо меншини не матимуть достатнього потенціалу скористатися новими можливостями. Тому наступний підрозділ присвячено ролі громадянського суспільства – саме воно здатне «наповнити змістом» надані права і перетворити їх на реальне представництво.

4.3. Роль громадянського суспільства у забезпеченні політичних прав національних меншин

Реформи виборчої системи та законодавства – необхідна, але не достатня умова підвищення політичної участі меншин. Важливим доповненням є діяльність інститутів громадянського суспільства: неурядових організацій (НУО), просвітницьких ініціатив, медіа, правозахисних груп. Саме вони можуть мобілізувати меншинні громади, підготувати майбутніх лідерів, будувати діалог з владою і таким чином забезпечити реалізацію політичних прав меншин на практиці.

Розглянемо три аспекти, в яких громадянське суспільство відіграє ключову роль: **розвиток політичної освіти і лідерства серед меншин, лобювання інтересів меншин та моніторинг виборів, інформаційна підтримка та подолання стереотипів через медіа.**

Освіта, лідерство та мобілізація в громадах. Однією з причин слабого представництва меншин є брак підготовлених кадрів – політично освічених, досвідчених активістів, які можуть успішно балотуватися і здобувати підтримку виборців. Громадянське суспільство покликане заповнити цю нішу через освітні програми та тренінги. Приміром, у Словаччині з початку 2000-х діють проекти з **підвищення політичної обізнаності ромів** за підтримки міжнародних фондів. Національний Демократичний Інститут (NDI) у 2004–2005 рр. реалізував програму «Roma Political Participation» для навчання ромських кандидатів навичкам ведення кампанії, основам місцевого самоврядування та публічного адміністрування [42]. Результатом стало створення групи молодих ромських лідерів, обізнаних у політичному процесі. NDI рекомендував розвивати ці зусилля системно, формуючи «кадровий резерв» ромської громади – щоб з часом з’явилися свої кваліфіковані депутати, мери, радники [42; 35]. Аналогічно, для угорської меншини низку семінарів і шкіл лідерства організовували угорські культурні товариства і фонди, підтримувані сусідньою Угорщиною (наприклад, **Угорська асоціація журналістів** у 1990-х проводила курси для словацьких угорців з медіакомунікацій, аби ті могли ефективніше доносити свою позицію) [33]. Громадські організації також стимулюють молодь до участі: проводяться моделювання засідань парламенту для студентів з числа меншин, стажування у органах влади, програми обміну (скажімо, між угорськими школами Словаччини та Угорщини). Все це розширює кругозір і формує нову генерацію активістів. Експерти зазначають, що поява більшої кількості компетентних меншинних політиків сприяє підвищенню довіри громади до виборів – люди бачать *своїх* успішних представників і більше вірять у можливість впливати на владу. Наприклад, зростання числа обраних ромів на муніципальних виборах 2022 року (52 мерів-ромів по країні – рекордний показник) багато в чому стало

наслідком довготривалої роботи НУО з навчання кандидатів та координації кампаній [20]. Важливу інновацію запропонували самі ромські активісти – створити **коаліцію ромських НУО**, аби узгоджено висувати єдиних кандидатів і уникати внутрішньої конкуренції [42]. NDI у своєму звіті відзначив, що мережа ромських організацій здатна стати базою для формування нової політичної партії ромів або платформи для лобіювання їхніх інтересів [42]. Отже, громадський сектор виступає «інкубатором» меншинного політикуму. Без цієї підготовчої роботи навіть за найкращих виборчих умов меншини можуть не реалізувати квоти чи пільги (бо не буде харизматичних лідерів або згуртованості). Тому підтримка програм розвитку лідерства – стратегічне завдання. Держава та донори мають інвестувати у тренінги, освітні курси, створення молодіжних платформ – і тут співпраця з НУО є оптимальним шляхом, оскільки вони мають довіру на місцях і гнучкість у роботі з цільовими групами.

Адвокація, спостереження та взаємодія з владою. Громадянське суспільство слугує важливим посередником між меншинами та державною владою, каналізуючи запити спільнот і контролюючи виконання державою своїх зобов'язань. В контексті політичного представництва це означає, що НУО можуть: (а) **лобіювати** ухвалення сприятливих законів та політик; (б) **моніторити** виборчий процес на предмет перешкод чи порушень прав меншин; (с) **консультувати** органи влади щодо потреб громад. Громадські активісти входять до робочих груп при парламенті і міністерствах, де відстоюють інтереси меншин – так, восени 2022 р. словацькі НУО успішно добилися виділення бюджету на переклад виборчих матеріалів ромською мовою в окремих громадах. Інший напрям – **спостереження за виборами**. Під час виборчих кампаній НУО здійснюють моніторинг агітації, щоб фіксувати випадки мови ворожнечі або залякування на етнічному ґрунті. У співпраці з ОБСЄ вони тренували локальних спостерігачів з числа нацменшин, які сліdkували за дотриманням виборчих прав в громадах компактного проживання ромів чи угорців. Такі ініціативи особливо важливі на місцевих виборах, де, як показує досвід, роми іноді стикаються з тиском або підкупом з боку інших кандидатів [22]. Залучення

незалежних спостерігачів з їхньої ж спільноти дозволяє підвищити прозорість – наприклад, у 2018 р. в кількох містечках східної Словаччини ромські НУО провели громадський аудит результатів виборів, що знівелювало спроби маніпуляцій. **Адвокаційна діяльність** також включає в себе підготовку аналітичних записок та альтернативних звітів до міжнародних організацій. Коли держава звітує перед Радою Європи чи ООН про виконання зобов'язань щодо прав меншин, громадські об'єднання (наприклад, Асоціація угорської молоді чи Ромський інститут) подають «тіньові доповіді», де вказують на проблеми – недостатнє представництво, відсутність квот тощо. Це тисне на уряд і спонукає шукати рішення. Загалом, **сильне меншинне громадянське суспільство – це голос, який постійно нагадує владі про меншинний порядок денний**. Воно формує вимогу знизу щодо змін, стежить за виконанням вже прийнятих норм і тим самим забезпечує сталість реформ.

Роль медіа та подолання стереотипів. Інформаційне середовище значною мірою визначає, наскільки успішними будуть політичні ініціативи для меншин. Якщо в суспільстві панують упередження, а меншини зображуються як «чужинці» або «проблема», більшість громадян не підтримає проекти інклюзивності. Тому громадянське суспільство – через незалежні ЗМІ, просвітницькі кампанії, культурні заходи – працює над **зміною суспільного сприйняття меншин**. Особливо велике значення має розвиток **медій, що мовлять мовами меншин**, а також висвітлення тематики меншин у мейнстримних медіа. У словацьких реаліях основним джерелом новин для угорської громади є щоденна газета *Új Szó* – вона висвітлює політичне життя країни угорською мовою і формує суспільну думку угорців Словаччини [33]. Це видання, з накладом близько 40 тис., існує вже понад 70 років і стало платформою для обговорення політичних прав угорців [33]. Громадянські організації домоглися державної підтримки для *Új Szó* – адже комерційно вижити газеті для 8% населення важко. В результаті уряд надає певні субсидії угорськомовній пресі, визнаючи її суспільну роль. Для ромської спільноти важливими є свої інформаційні канали: зокрема, ромські журналісти створили

незалежний портал **Roma Press Agency**, що публікує новини про ромів і успішні історії, які ламають стереотипи. Ця агенція постала як НУО і отримує грантову підтримку фондів. Її матеріали використовуються іншими ЗМІ, допомагаючи показати ромів не лише в контексті проблем, але і позитивно (наприклад, розповіді про ромських підприємців чи студентів). Відомо, що в країнах ЦСЄ часто домінує негативний образ ромів у медіа, що відлякує самих ромів від участі – тому ініціативи на кшталт Roma Press Agency надзвичайно цінні. Окремо слід згадати **мовлення суспільного телерадіо для меншин**. У Словаччині функціонує державна радіостанція *Radio Patria*, яка щоденно транслює кілька годин програм угорською та ромською мовами [33]. Це дозволяє доносити офіційну інформацію (наприклад, роз'яснення виборчого законодавства, заклики йти на вибори) до тих, хто погано розуміє словацьку. У 2020–2021 рр. уряд спільно з Радою Європи навіть реалізував кампанію радіороликів ромською мовою, щоб мотивувати ромських виборців реєструватися і голосувати – результатом стало невелике але помітне підвищення явки в трьох пілотних громадах. **Просвітницькі кампанії** проти ксенофобії – ще один напрям діяльності громадського сектору. У багатьох містах проводяться фестивалі культур меншин, тижні ромської музики, лекції про національну історію угорців чи українців, де більшість може більше дізнатися про сусідів. Подібні заходи підтримуються фондами ЄС і допомагають створити атмосферу толерантності. Кінцева мета – щоб *політична участь меншин сприймалася суспільством як природна частина демократії, а не як загроза*. Коли зміниться суспільний клімат, впровадити навіть сміливі законодавчі нововведення (як квоти чи спеціальні округи) буде простіше, бо люди розумітимуть їхню справедливість і необхідність.

Висновки до розділу 4. Синергія дій влади і громадськості. Досвід показує, що найкращих результатів у забезпеченні прав меншин досягають країни, де є тісна співпраця між державними інституціями та громадянським суспільством. В рамках такої співпраці уряди можуть фінансувати корисні ініціативи (через грантові програми для НУО), залучати експертів з меншин до розробки політики, регулярно

проводити консультації з лідерами громад. Наприклад, в Словаччині у 2023 р. вперше був створений **Національний консультативний орган з питань ромської інтеграції**, куди увійшли представники ромських НУО та мери-роми – це спільний проєкт уряду та громадськості для формування нового Плану дій по інтеграції ромів. Хоча нинішній уряд скептично ставиться до багатьох ліберальних ідей, проблему відсутності ромів і угорців у політиці він визнав і був змушений підтримати діалогову платформу. Подальший прогрес залежатиме від того, наскільки активно самі меншини користуватимуться наданими каналами впливу – і тут знову ж роль громадського сектору у стимулюванні цієї активності є визначальною.

На завершення слід підкреслити, що інституційні зміни (описані в підрозділі 4.2) та громадські ініціативи (підрозділ 4.3) мають доповнювати одна одну. Закон може відкрити двері для меншин, але через ці двері громаду мають провести власні лідери, підготовлені і підтримані суспільством. Лише поєднання *«top-down»* (реформи згори) і *«bottom-up»* (активізація знизу) підходів дасть стійкий результат – повноцінне включення національних меншин до політичного життя країни на рівних правах, як цього вимагають сучасні європейські стандарти.

ВИСНОВОК

У даній дипломній роботі було всебічно розглянуто особливості політичного представництва національних меншин у Словацькій Республіці, що дало змогу комплексно оцінити взаємозв'язок між нормативно-правовою базою, інституційними механізмами та реальною політичною практикою участі меншин у процесах державного управління. Аналізуючи опрацьований матеріал, можна стверджувати, що формально Словаччина належить до європейських держав, які визнають і декларують широкий спектр прав національних меншин, проте рівень їх реального політичного представництва залишається недостатнім, нерівномірним та залежним від низки соціально-політичних, економічних та історичних чинників.

Поступове досягнення поставленої мети відбувалося через послідовне структурування дослідження у розділах роботи, що забезпечило логічний перехід від загальнотеоретичних засад до конкретних політико-правових рішень і практичних проявів. При підготовці роботи використовувалися наукові монографії, статті, аналітичні матеріали, офіційні державні документи, міжнародні нормативні акти, результати виборів, а також словацькі джерела мовою оригіналу, що дозволило глибше проаналізувати специфіку політичної системи Словаччини та особливості функціонування механізмів представництва меншин у ній.

Досягнення мети дослідження забезпечувалося шляхом реалізації поставлених завдань, результати яких узагальнено у таких висновках:

1. У процесі розкриття теоретичних аспектів політичного представництва національних меншин було визначено сутність понять формального, дескриптивного, субстантивного та символічного представництва, що виявило ключові параметри участі меншин у політичному житті. Велике значення мало вивчення моделей представництва – інтегративної, сегментованої та консоціативної, які демонструють різні підходи до забезпечення політичної участі меншин у демократичних державах. Також було розглянуто міжнародні стандарти та документи Ради Європи та ОБСЄ, що встановлюють вимоги до демократичного залучення меншин у публічне управління, підкреслюючи, що ефективно

представництво є необхідною умовою легітимності політичної системи і стабільності суспільства.

2. Аналіз конституційно-правових механізмів політичного представництва національних меншин у Словацькій Республіці показав, що Конституція держави містить положення щодо забезпечення прав меншин, проте відсутність комплексного законодавчого акта про статус національних меншин створює значні прогалини у сфері практичного застосування цих прав. Незважаючи на зобов'язання, взяті Словаччиною у рамках міжнародних конвенцій, правове регулювання залишається фрагментарним та часто залежить від політичної кон'юнктури. Суттєвим висновком стало те, що існування конституційних гарантій не забезпечує автоматичної реалізації політичних прав без належних механізмів контролю та інституційної підтримки.

3. Визначення особливостей і проблем представництва угорської та ромської національних меншин засвідчило глибоку асиметрію в їхній участі у політичному житті країни. Угорська меншина, яка історично мала представництво в парламенті, втратила його після виборів 2020 і 2023 років, що свідчить про політичну фрагментацію, конкуренцію між партіями та структурні недоліки словацької виборчої системи. Ромська меншина, незважаючи на чисельність, залишається практично позбавленою політичного впливу через низький рівень політичної активності, соціально-економічну маргіналізацію, підкуп виборців на місцевому рівні. Аналізуючи ці дані, можна стверджувати, що виборча система з єдиним загальнонаціональним округом та відсутністю спеціальних механізмів підтримки суттєво ускладнює доступ меншин до представницьких органів.

Важливо підкреслити, що формальні правові гарантії без реального доступу до політичних інституцій не забезпечують ефективної участі. Це підтверджується тим, що національні меншини у Словаччині можуть брати участь у політичному житті лише за умови активної мобілізації, внутрішньої консолідації та підтримки з боку політичних еліт, чого часто не вистачає.

4. Аналіз можливих напрямків удосконалення механізмів політичного представництва національних меншин у Словацькій Республіці дозволив виокремити перспективні інструменти позитивної дії, запозичені з досвіду Польщі, Угорщини та Румунії, де застосовуються моделі позитивної дії, такі як знижений виборчий поріг, гарантовані місця в парламенті, консультативні органи при уряді та механізми інституційного забезпечення участі меншин у прийнятті рішень. Порівняння показало, що запровадження аналогічних механізмів у Словаччині може сприяти підвищенню рівня участі меншин у політичних процесах, зміцненню демократичної системи та соціальної стабільності.

Окремої уваги заслуговує участь громадянського суспільства, громадських організацій, експертних середовищ та місцевих громад у процесі формування державної політики. Дослідження показало, що залучення громадян до політичного процесу, участь у засіданнях парламентських комітетів, можливість подавати пропозиції до законодавства та висловлювати позицію підвищують рівень легітимності державної влади та сприяють більш ефективному врядуванню. Участь громадянських акторів дозволяє не лише покращувати якість законодавчих рішень, а й посилює контроль суспільства над державними інституціями, що є важливим чинником демократичної стабільності.

Загалом отримані результати підтверджують, що головною проблемою політичного представництва національних меншин у Словаччині є розрив між проголошеними правами та їх реальною реалізацією. Без розвитку ефективних інституційних механізмів, політичної волі, внутрішньої консолідації меншин та розширення громадянської участі формальні гарантії залишатимуться декларативними.

Таким чином, проведений аналіз дозволив всебічно виявити особливості політичного представництва національних меншин у Словацькій Республіці, визначити основні проблеми, які перешкоджають їхній ефективній політичній участі, та окреслити перспективні напрямки їх вирішення. Ми вважаємо, що результати дослідження мають важливе наукове та практичне значення і можуть

бути використані при формуванні державної політики щодо забезпечення політичної участі та інтеграції національних меншин у Словацькій Республіці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_318#Text (дата звернення: 17.11.2025).
2. Драпак М. Система захисту прав меншин та управління різноманіттям у Словаччині. URL: http://prismua.org/ethno_sk/ (дата звернення: 17.11.2025).
3. Конституція Словацької Республіки (Закон № 460/1992 З.з.). URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1992-460> (дата звернення: 17.11.2025).
4. Копенгагенські критерії. URL: <https://www.egaliteint.org/post/criteria> (дата звернення: 17.11.2025).
5. Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті з пояснювальними примітками. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/2/5/30340.pdf> (дата звернення: 17.11.2025).
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 17.11.2025).
7. Рамкова конвенція про захист національних меншин. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text (дата звернення: 17.11.2025).
8. Accession criteria (Copenhagen criteria). URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/accession-criteria-copenhagen-criteria.html> (дата звернення: 17.11.2025).
9. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Fifth Opinion on the Slovak Republic (adopted 2022). URL: <https://rm.coe.int/5th-op-slovak-republic-en/1680a6e4ee> (дата звернення: 05.09.2025).
10. Aktuality z diania v našom štáte. URL: https://www.zmenyzakonov.sk/i/?a=normal&get=f_11&next=1582736777424796&state=3&ajax=1 (дата звернення: 17.11.2025).

11. Alexander Duleba. URL: <https://www.sfpa.sk/sk/expert/alexander-duleba> (дата звернення: 17.11.2025).
12. Art. 197. Zwolnienie komitetów wyborczych organizacji mniejszości narodowych z warunku uzyskania co najmniej 5 % ważnie oddanych głosów w skali kraju. URL: <https://arslege.pl/zwolnienie-komitetow-wyborczych-organizacji-mniejszosci-narodowych-z-warunku-uzyskania-co-najmniej-5-waznie-oddanych-glosow-w-skali-kraju/k510/a42880> (дата звернення: 17.11.2025).
13. Atlas rómskych komunit na Slovensku 2019. URL: <https://www.romovia.vlada.gov.sk/atlas-romskych-komunit/atlas-romskych-komunit-2019/> (дата звернення: 17.11.2025).
14. Balázs V. International Standards on the Right to Participation of Minorities in Public Life. URL: drceonline.it (дата звернення: 17.11.2025).
15. Bukovszky László. URL: <https://parameter.sk/1142887/varga-viktor-es-bukovszky-laszlo-lesz-a-csallokozi-es-galantai-nepmuvelesi-kozpontok-uj-igazgatoja> (дата звернення: 17.11.2025).
16. Conflict Management in Plural Societies: The Consociational Democracy Formula. URL: <https://scispace.com/pdf/conflict-management-in-plural-societies-the-consociational-4edflett74.pdf> (дата звернення: 17.11.2025).
17. Csemadok. URL: <https://csemadok.sk> (дата звернення: 17.11.2025).
18. Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE. Copenhagen 1990. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/7/19394.pdf> (дата звернення: 17.11.2025).
19. Does Slovakia need a law on minorities? If yes, why and what kind of law should it be? *Minority policy in Slovakia. Kritický magazín.* URL: <https://www.mensinovapolitika.eu/en/does-slovakia-need-a-law-on-minorities-if-yes-why-and-what-kind-of-law-should-it-be> (дата звернення: 17.11.2025).
20. Elections in Slovakia return record-high number of Romani mayors – 52. URL: <https://romea.cz/en/world/elections-in-slovakia-return-record-high-number-of-romani-mayors-52> (дата звернення: 17.11.2025).

21. Ethnic Hungarian Alliance Falls Short of Threshold for Representation in the Slovak Parliament. URL: <https://hhrf.org/2023/10/05/ethnic-hungarian-alliance-falls-short-of-threshold-for-representation-in-the-slovak-parliament/> (дата звернення: 17.11.2025).
22. Freedom House. Slovakia – Freedom in the World 2024, Country Report. URL: <https://freedomhouse.org/country/slovakia/freedom-world/2024> (дата звернення: 17.11.2025).
23. German minority out of Polish parliament for the first time in 32 years. URL: <https://notesfrompoland.com/2023/10/17/german-minority-out-of-polish-parliament-for-the-first-time-in-32-years> (дата звернення: 17.11.2025).
24. Herák Ján. URL: <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=poslanci/poslanec&PoslanecID=1014&CisObdobia=8> (дата звернення: 17.11.2025).
25. Know your rights a community guide to the UN Declaration on Minorities. URL: <https://minorityrights.org/app/uploads/2024/01/download-1162-know-your-rights-a-community-guide-to-the-un-declaration-on-minorities.pdf> (дата звернення: 17.11.2025).
26. Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko. URL: <http://www.lsnaseslovensko.sk> (дата звернення: 17.11.2025).
27. Kult minor. URL: <https://www.kultminor.sk/sk> (дата звернення: 17.11.2025).
28. Less is More? The ECtHR's Judgment on the Voting Rights of National Minority Voters in Hungary. URL: <https://books.ceapublishing.hu/index.php/ceaprofnet/catalog/view/47/108/2353> (дата звернення: 17.11.2025).
29. Lijphart A. Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration. Yale: Yale University Press. 1982. 255 s.
30. Menšinové práva a ich legislatívna úprava. Príspevky z konferencie Úradu splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre národnostné menšiny. URL: https://www.narodnostnemensiny.vlada.gov.sk/site/assets/files/3600/mensinove_prava_-_zbornik_vnutro_tlac_a5.pdf?csrt=30789209150373742 (дата звернення: 17.11.2025).

31. Menšinový zákon odmietli falošnými výhradami. URL: <https://dennikn.sk/3204810/mensinovy-zakon-odmietli-falosnymi-vyhradami-tvrdi-odbornik-na-mensinove-prava-janos-fiala-butora> (дата звернення: 17.11.2025).
32. Minoritățile și felul în care sunt ele reprezentate în Parlamentul României. URL: <https://www.contributors.ro/minoritatile-si-felul-in-care-sunt-ele-reprezentate-in-parlamentul-romaniei> (дата звернення: 17.11.2025).
33. Minority media in Slovakia: A Good Example? URL: <https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/28e32559-bf97-4d49-a537-91f0c29fa1cb/minority-media-slovakia-20031001.pdf> (дата звернення: 17.11.2025).
34. MOST – HÍD. URL: <https://www.mosthid.sk> (дата звернення: 17.11.2025).
35. Národný demokratický inštitút (NDI). URL: <https://www.romaspirit.sk/encyklopedia/narodny-demokraticky-institut-ndi> (дата звернення: 17.11.2025).
36. Nestorová Dická J. Demographic Changes in Slovak Roma Communities in the New Millennium. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/13/7/3735> (дата звернення: 17.11.2025).
37. Only Fidesz – Minority Electoral Law in Hungary. URL: <https://verfassungsblog.de/only-fidesz-electoral-law-in-hungary> (дата звернення: 17.11.2025).
38. Parliaments & Minorities and Indigenous Peoples. URL: <https://agora-parl.org/resources/aoe/parliaments-minorities-and-indigenous-peoples> (дата звернення: 17.11.2025).
39. Pitkin H. The concept of representation. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. 1967. 328 s.
40. Rada vlády SR pre národnostné menšiny. URL: <https://www.narodnostnemensiny.vlada.gov.sk/vybor-pre-narodnostne-mensiny-a-etnicke-skupiny> (дата звернення: 17.11.2025).
41. Roma Civil Monitoring. Slovakia – Country Overview URL: <https://www.romacivilmonitoring.eu/countries/slovakia/> (дата звернення: 17.11.2025).

42. Roma Political Participation in Slovakia. URL: https://www.ndi.org/sites/default/files/1619_sk_romaparticipPDF_5.pdf (дата звернення: 17.11.2025).
43. Romani political participation and racism: reflections on recent developments in Hungary and Slovakia. URL: <https://www.errc.org/roma-rights-journal/romani-political-participation-and-racism-reflections-on-recent-developments-in-hungary-and-slovakia> (дата звернення: 17.11.2025).
44. Romanian ethnic minority parties. URL: https://paltin.fandom.com/wiki/Romanian_ethnic_minorities_parties (дата звернення: 17.11.2025).
45. Rómska iniciatíva Slovenska. URL: https://rez.vs.minv.sk/PolitickeStrany/detail?id_spolok=153075 (дата звернення: 17.11.2025).
46. RPO: zwolnienie komitetów mniejszości narodowych z progu wyborczego jest zgodne z konstytucją. URL: <https://www.wnp.pl/polityka-i-sondaze/rpo-zwolnienie-komitetow-mniejszosci-narodowych-z-progu-wyborczego-jest-zgodne-z-konstytucja,901350.html> (дата звернення: 17.11.2025).
47. Slovak Census Reveals Data on Country's National Minorities URL: <https://hhrf.org/2022/01/20/slovak-census-reveals-data-on-countrys-national-minorities/> (дата звернення: 17.11.2025).
48. Štatistický úrad Slovenskej republiky. URL: https://slovak.statistics.sk/wps/portal/ext/aboutus/office.activites/officeNews/vsetkyaktuality/2820dfb0-091d-4a8c-8d3a-5f18e4fea0cc!/ut/p/z1/tVJNc4IwEP0tHjhCNgISe4tOR2zloB2r5NIJECBViEKU-u8bOz20ndraQ3PI59u3L_sWMbRGrOZHwXAtVc235hyzwdM8mJLRCFOA6H4MU3cazkd0gT3cR4-IIZbWeqdLFKuk5aXdbmxZ5zbfaAvMJI9Sn8x64FuzseDYCr35eNEnfcjyBGwY4sz2OEltkrnc9nNMhJcLDml6zrJLZYbiq9Cr32Qz8wwXBgUTz94g4wkNvWAGQGYTH6Y0XC6Gc9cF6r4DfuCIjYbgooyQo9VRig4ta9VUptIPf_xiCOgOMZIUTpdWDjiYkAHxYIB93w

[vwEAzn7_pNNI4Kw8tl eTZFofWX8qP1VdkMl3ze7xk1ZqtaixeN1v_otklH68QlRnojctG Ixjk0phtLrXftjQUWdF3nFEoVW-GkqrLgu5BStUbmZyTaVRVxT_Ymj25dj8VE-8mpo73eKz0FAGU!/dz/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/](https://www.sgi-network.org/2024/Slovakia/Vertical_Accountability) (дата звернення: 17.11.2025).

49. Sustainable Governance Indicators. URL: https://www.sgi-network.org/2024/Slovakia/Vertical_Accountability (дата звернення: 17.11.2025).

50. Three Romani candidates now legislators after Slovak election: Ján Herák, Peter Pollák Jr. and Jarmila Vaňová URL: <https://romea.cz/en/world/three-romani-candidates-now-legislators-after-slovak-election-jan-herak-peter-pollak-jr-and-jarmila-vanova> (дата звернення: 17.11.2025).

51. Úrad splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny. URL: <https://www.narodnostnemensiny.gov.sk> (дата звернення: 17.11.2025).

52. Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity. URL: <https://romovia.vlada.gov.sk> (дата звернення: 17.11.2025).

53. Ústredný zväz židovských náboženských obcí v Slovenskej republike. URL: <https://www.culture.gov.sk/posobnost-ministerstva/cirkvi-a-nabozenske-spolocnosti/registracia-cirvii/registrovane-cirkvi-a-nabozenske-spolocnosti/ustredny-zvaz-zidovskych-nabozenskych-obci> (дата звернення: 17.11.2025).

54. Vaňová Jarmila. URL: <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=poslanci/poslanec&PoslanecID=1076&CisObdobia=8> (дата звернення: 17.11.2025).

55. Vláda odvolala z funkcie splnomocnenca pre menšiny aj pre rómske komunity. URL: <https://www.topky.sk/cl/10/2617853/Vlada-odvolala-z-funkcie-splnomocnenca-pre-mensiny-aj-pre-romske-komunity> (дата звернення: 17.11.2025).

56. Výbor NR SR pre ľudské práva a národnostné menšiny. URL: <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=vybory/vybor&ID=186> (дата звернення: 17.11.2025).

57. Zákon o Fonde na podporu kultúry národnostných menšín. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2017-138> (дата звернення: 17.11.2025).

58. Zákon o podmienkach výkonu volebného práva. URL: <https://www.slovlex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2014/180/?ucinnost=17.11.2025> (дата звернення: 17.11.2025).
59. Zákon o politických stranách a politických hnutiach. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-85> (дата звернення: 17.11.2025).
60. Zákon o používaní jazykov národnostných menšín. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1999-184> (дата звернення: 17.11.2025).
61. Zákon o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2004-365> (дата звернення: 17.11.2025).
62. Záverečná správa volebnej hodnotiacej misie ODIHR. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/0/b/565150_0.pdf (дата звернення: 17.11.2025).
63. Záverečná správa volebnej hodnotiacej misie ODIHR. URL: <https://hcnm.osce.org> (дата звернення: 17.11.2025).
64. Zväz Rusínov–Ukrajincov Slovenskej republiky. URL: <https://www.rusini-ukrajinci.sk> (дата звернення: 17.11.2025).